

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De mythe van de onveranderlijkheid: veranderende opvattingen over Amsterdamse monumenten

van Tussenbroek, G.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Tussenbroek, G. (2015). De mythe van de onveranderlijkheid: veranderende opvattingen over Amsterdamse monumenten. (Oratiereeks). Amsterdam: Amsterdam University Press.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De mythe van de onveranderlijkheid

The Myth of Immutability

De mythe van de onveranderlijkheid

Veranderende opvattingen over Amsterdamse monumenten

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar Stedelijke identiteit en monumenten,
in het bijzonder van de stad Amsterdam,
aan de Faculteit der Geesteswetenschappen
van de Universiteit van Amsterdam
op woensdag 9 december 2015

door

Gabri van Tussenbroek

Dit is oratie 547, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto auteur: Dirk Gillissen

© Universiteit van Amsterdam, 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

*Mevrouw de Rector Magnificus,
Meneer de Decaan,
Beste collega's, familie en vrienden,*

Het is voor een belangrijk deel aan Jordanezen, krakers en het prostitutiebedrijf te danken dat er in Amsterdam nog zoveel oude huizen staan. Als het aan bepaalde visionairs had gelegen had de binnenstad er tegenwoordig heel anders uitgezien, was de Jordaan gesloopt en was een deel van de burgwallen veranderd in een socialistisch woonideaal.¹ Wethouder Han Lammers verklaarde in 1972 dat hij 'geen cent voor die zogenaamde romantiek en veelzijdigheid' van de oude wijken overhad (afb. 1).² Tijdens de wederopbouw werd goedkope, gestandaardiseerde systeembouw de norm,³ en omdat de oude vervallen stad niet meer paste bij de moderne utopie van de lichtende heilstaat waarin iedereen gelukkig zou zijn, moest alles eraan geloven. Als er in die periode geen onverzettelijke huisbezitters en activisten waren geweest, was er van het best bewaarde stuk van laatmiddeleeuws Amsterdam, tussen de Dam en de Nieuwmarkt, vandaag de dag nauwelijks meer iets over. Van hun actiebereidheid en oplettendheid plukken wij nog dagelijks de vruchten.

Tegenwoordig kunnen we met enige afstand terugkijken op die bewogen periode in de geschiedenis van de stad. Nu waarderen we romantiek en veelzijdigheid maar al te zeer en die waardering neemt nog hand over hand toe. De plannen om de historische binnenstad plat te gooien zijn van de baan. Verkeersvraagstukken, veranderende woonbehoeften, toenemend toerisme en andere problemen komen en gaan, maar oude gebouwen hebben al lang bewezen tegen de eeuwen bestand te zijn. Met een beetje onderhoud en goede wil staan ze er over honderd jaar nog steeds. Zulke oude gebouwen zijn een ijzersterk handelsmerk. Ze bepalen niet alleen hoe een stad eruit ziet, maar ook hoe er wordt geleefd en gewerkt. We beschouwen ze als dragers van de culturele identiteit van de stad, die midden in het heden staan, maar die tegelijk een brug weten te slaan naar eeuwen geleden. Over *hoe* we die stad willen behouden, daarover bestaat tot op de dag van vandaag een hardnekkig verschil van opvattingen. Dit staat eigenlijk loodrecht op een hardnekkige mythe die aan oude gebouwen, of beter gezegd, monumenten, is verbonden: de my-

Afbeelding 1 Wethouders Lammers en Kuijpers slaan eerste paal voor 376 woningen op Kattenburg, 15 oktober 1973

Bron: Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Stadsarchief Amsterdam

the dat je niets aan monumenten mag veranderen, de mythe van de onveranderlijkheid.

Waar is het verleden? Het verleden is weg, voorbij. Zelfs al hebben we die oude stad in veel facetten onder handbereik, dan nog is het moeilijk om te begrijpen in wat voor tijd en stad Rembrandt werkelijk leefde, hoe het levensgevoel van Breitner was, om je voor te stellen wat de Tweede Wereldoorlog betekende of om na te voelen hoe het was om in de jaren vijftig matroos op Kattenburg te zijn. De stad ruikt tegenwoordig anders dan vroeger, de mensen praten anders, ze zijn met andere dingen bezig. Ons gebouwd erfgoed is een eindige verzameling historische gebouwen, een archief in weer en wind,

waaraan alleen nog jongere exemplaren worden toegevoegd. Op veel van die gebouwen zijn we zuinig, door ze tot monument, tot cultureel erfgoed te verklaren. De gevels en de oude balken zijn er vaak nog wel, maar waarom die bouwwerken eigenlijk waardevol zijn, en in welke tijd en met welke middelen ze tot stand zijn gekomen, dat realiseren we ons doorgaans niet meer. Het aanpassen van die gebouwen aan de eisen en opvattingen van de eigen tijd heeft er bovendien voor gezorgd dat een deel van die gebouwen ‘ouder’ en ‘echter’ lijkt dan ze ooit zijn geweest. *Ze lijken* weliswaar onveranderlijk de tijd te hebben doorstaan, maar oude, gerestaureerde gebouwen geven voornamelijk weer hoe er in een bepaalde periode over de omgang met die gebouwen werd gedacht.

Klopt het dan wel dat onze monumenten een brug naar het verleden slaan? Hoe je met oude gebouwen omgaat, is sterk afhankelijk van de vraag hoe je die gebouwen waardeert en in die waardering ligt meteen een tijdgebonden keuze besloten. De toenmalige burgemeester van Amsterdam, Wim Polak, schreef in 1981 dat Amsterdam ‘letterlijk staat of valt met zijn monumenten, waarmee duidelijk is aangegeven waar het belang is gelegen van de zorg voor onze monumenten’.⁴ Met deze waardering, wég van de sloopgedachte, liet hij een verrassend nieuw geluid horen, waarvan de gevolgen tot in onze tijd voelbaar zijn.

Maar waar ligt de kritische grens? Wanneer staat of valt Amsterdam? Hoe waarderen wij onze omgeving? En wat voor consequenties heeft dat? Over waardering en de gevolgen daarvan gaat deze rede.

Stad in beweging

Een van de meest essentiële uitingen van menselijke cultuur, het bouwen van een dak boven je hoofd, kenmerkt zich door een enorme verscheidenheid. De ontwikkeling van de bouwkunst is een proces van natuurlijke selectie, met behulp van materialen, die op een bepaald moment in een bepaald gebied beschikbaar waren. Die materialen, doorgaans hout en steen, nodigden uit tot een bijna onoverzienbare experimenteerdrijf.

Er zijn allerlei soorten constructies en verschijnselen die je alleen in een bepaalde stad of regio tegenkomt. Tussenbalkgebinten vind je alleen in Nijmegen en 's-Hertogenbosch.⁵ In Groningen hadden ze de gewoonte om bakstenen vloeren op de verdiepingen van hun huizen te leggen en in Rotterdam vonden ze één rij palen als fundering onder hun huizen genoeg, terwijl er in Amsterdam liever twee rijen werden gebruikt. In het westen van Nederland werden vóór de zeventiende eeuw nauwelijks stenen gewelven gebouwd. De

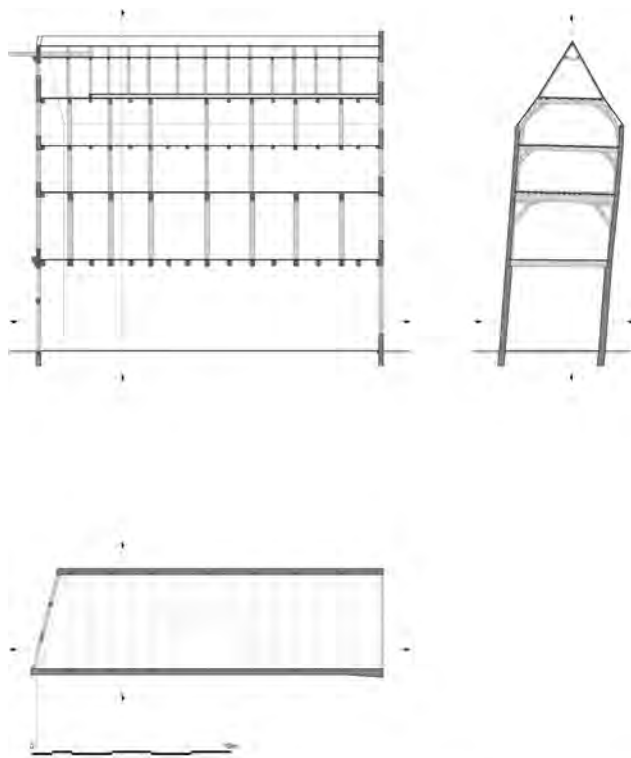
funderingstechnieken waren nog onvoldoende ontwikkeld en met stenen gewelven werden de gebouwen te zwaar, waardoor ze in de slappe Hollandse bodem zouden wegzakken. In Nijmegen echter bouwden ze in de elfde eeuw al rustig een gewelf in de ronde Valkhofkapel. Wanneer we klei in de buurt hebben en bedenken dat het handig zou zijn om die te gaan gebruiken om te bouwen, ontstaat de baksteen. Terwijl een Amsterdamse metselaar rond het midden van de zestiende eeuw al gewend was aan bakstenen die niet veel groter waren dan twintig centimeter, metselden zijn Groningse en Zutphense collega's in die tijd nog vrolijk met stenen die veel dikker en tien centimeter langer waren. Bevinden we ons aan een grote rivier, dan is er grote kans dat er op zekere moment natuursteen beschikbaar komt van handelaren uit het zuiden, maar de ene rivier voert andere natuursteen aan dan de andere. Gaan we in plaats van eikenhout grenen gebruiken voor de bouw van onze huizen, dan maken we geen samengestelde balklagen meer. Zo kent elke stad en elke regio zijn eigen, plaatsgebonden, bouwhistorische eigenheid.⁶

Heel anders is het met de eenheidsworst van materialen en constructies die in de twintigste eeuw aan hun opmars begonnen. De oplossingsmodellen om historische ontwikkelingen te verklaren, bewegen zich van klein naar groot. Dit is fascinerende materie en de spreidingszone die Nederland is, is op dit gebied nog allerminst goed onderzocht. Door dit soort verschillen en ontwikkelingen hebben alle Nederlandse steden een eigen identiteit, althans, dat veronderstellen we. We kunnen zonder problemen Maastricht van Arnhem onderscheiden of Kampen van Edam. Dat komt voor een belangrijk deel door wat we doorgaans aanduiden als de 'bouwtraditie', waardoor geen kerk, raadhuis of ander gebouw identiek is. Maar die plaats- en tijdgebonden bouwkundige oplossingen zijn natuurlijk maar een deel van het verhaal. Zij vormen voor een bepaalde periode in de geschiedenis de hardware van onze nederzettingen. Verandert het karakter van de nederzetting echter, hetzij door calamiteiten, neergang of voorspoed, dan zullen het gedrag en de ambitie van degenen die bouwen hier onherroepelijk op volgen. Er is nauwelijks een betere stad denkbaar dan Amsterdam om dat mechanisme te illustreren.

Nadat Amsterdam rond 1400 stedelijke allures had gekregen en de stad in 1421 en 1452 voor grote delen door verzengende branden in de as was gelegd, werd de stad herbouwd en ontstond een laatmiddeleeuwse binnenstad, waarvan de huizen tot in onze tijd zijn blijven staan. Althans, dat dachten we lange tijd. Maar naarmate er in de afgelopen jaren steeds meer oude huizen met eiken houtskeletten door middel van dendrochronologisch onderzoek konden worden gedateerd, bleek deze aanname onjuist. Het Houten Huys op het Begijnhof bleek niet van rond 1455 te dateren – zoals lange tijd was aangenomen – maar is pas in 1530 gebouwd. Het andere beroemde huis met houten

gevel, Het Aepje op de Zeedijk, is nog twintig jaar jonger. Ook andere huizen, waarvan werd gedacht dat ze uit de periode van kort na de brand van 1452 stamden, bleken vrijwel allemaal van na het jaar 1530 te zijn. Slechts één huis uit de vijftiende eeuw kon tot nog toe met zekerheid worden gedateerd: Warmoesstraat 90 uit 1485, het vooralsnog oudste huis van de stad (afb. 2).

Afbeelding 2 Warmoesstraat 90 uit 1485, het vooralsnog oudste huis van de stad

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie | Alasting Monumenten
Object:
Warmoesstraat 90
Naar opmeting van:
Budding/Wilken Architecten 1988, D. Derksen 2012
Getekend door: Jan-Willem de Winter 1:200 Schaal: Datum: 11-09-2014 Blad: 1

Tekening David Derksen/Jan-Willem de Winter – Monumenten en Archeologie

Kort samengevat bleek de datering van een twintigtal ‘oudste huizen’ tot een enorm gat in de geschiedenis van Amsterdam te leiden: niet 1452, het jaar van de grote stadsbrand, vormt de oudste *terminus post quem* voor het begin van ons overgeleverde huizenbestand, maar veel eerder het jaar 1530 of daaromtrent. Een enkele uitzondering daargelaten ontbreken er tachtig jaar in onze stadsgeschiedenis. Waar zijn al die huizen gebleven? Het antwoord is te vinden in het nog aanwezige huizenbestand van de stad zelf.

Het is een veelgehoord misverstand dat Amsterdam pas aan het einde van de zestiende eeuw, door de instroom van uit het Zuiden afkomstige handelaars ‘ineens’ tot de wereldhandelsmetropool is geworden die we allemaal kennen. Aan deze ontwikkeling ging een proces van ongeveer honderd jaar vooraf, waarin de stad al aan een enorme groei onderworpen was, die we echter in het stedelijk weefsel nauwelijks kunnen herkennen. Als we naar het vogelvluchtschilderij van Cornelis Anthonisz uit 1538 kijken (afb. 3), dan lijken we een statische stad te zien, die in grote mate ‘af’ is, maar dit beeld is bedrieglijk. Nog maar kort daarvoor had het stadsbestuur eindelijk een begin weten te maken met de definitieve versterking van Amsterdam. Na de brand van 1452

Afbeelding 3 Gezicht op Amsterdam in vogelvlucht, Cornelis Anthonisz, 1538

Bron: Amsterdam Museum

waren weliswaar pogingen gedaan om de burger in steen te laten bouwen, maar rond 1520 was Amsterdam nog steeds een houten stad. De Amsterdammer was nauwelijks te bewegen om geld te investeren in zijn huizen en duurzamer te gaan bouwen. In 1521 kwam daar verandering in. Geholpen door een keizerlijk decreet werd de verstening vanaf nu met kracht aangepakt. Er werd een bestuurlijk en administratief instrumentarium opgetuigd door in 1524 de eerste stadsfabrieksmeester te benoemen, door in 1528 de rooimeesters – de voorlopers van onze inspecteurs van bouw- en woningtoezicht – onder zijn leiding te plaatsen, een administratie bij te gaan houden én in 1531 een bouwverordening af te kondigen. Vanaf dit moment veranderde de houten stad langzaam in een stad van steen, en de huizen die vanaf nu werden gebouwd, vinden we van tijd tot tijd terug bij bouwhistorisch onderzoek, zij het dat de gevels sinds die tijd ingrijpend zijn gewijzigd.

Is dit succesverhaal nou toe te schrijven aan de vooruitziende blik van het Amsterdamse stadsbestuur? Ik vrees dat die vlieger niet opgaat. Beleid zonder draagvlak is slechts een dode letter. Daarom moet de Amsterdammer ook voor zichzelf goede redenen hebben gehad waarom hij nu opeens wel in stenen huizen zou willen investeren. De reden: vierkantemeterdruk en bevolkingstoename. De toestroom van nieuwelingen naar Amsterdam – in 1500 een stad met 10.000 inwoners, in 1560 een stad met 30.000 inwoners, in 1600

Afbeelding 4 De Dam rond 1570, met op de voorgrond de boter- en kaasmarkt

Bron: Collectie Atlas Splitgerber, Stadsarchief Amsterdam

een stad met 60.000 inwoners – dwong elke burger die ook maar enigszins de middelen daartoe had te reageren op deze ontwikkelingen. Als het even kon, bouwde hij groter en hoger. Dat daarbij een optimalisatie van het aantal vierkante meters dat op een perceel kon worden gerealiseerd, het meest profijtelijk werd geacht, laat zien dat de beweegredenen van mensen in vijfhonderd jaar niet zo heel erg ver uit elkaar lopen.

Een weerslag van de grote bevolkingstoename vinden we ook in het ruimtelijk beleid van de stedelijke overheid zelf. Langs het Damrak en het Rokin werden doorlopende kades aangebracht,⁷ op de Dam en daar omheen kocht de stad huizen om te slopen, zodat er meer ruimte kwam voor de handel (afb. 4).⁸ Ook elders in de stad werden aanpassingen doorgevoerd die het verkeer beter moesten laten doorstromen en die tot nieuw gerooide straten leidden, zoals de aanleg van het Rusland, in 1537,⁹ de demping van een spui tussen Oudezijds Voorburgwal, Nes en Amstel in 1550¹⁰ en de aanleg van de Turfmarkt.¹¹ Tussen de Oudezijds Achterburgwal en de stadsmuur werden in de eerste helft van de zestiende eeuw de Bethaniënstraat en de Koestraat aangelegd¹² en ook de Barndesteeg, de Oude Nieuwstraat, de Stormsteeg¹³ en de Korte Niezel stammen uit deze tijd.¹⁴ Eind 1550 werd ook de Oudezijds Kolk verbreed. Die was zo nauw dat schepen elkaar niet konden passeren, wat tot ruzies en vechtpartijen onder de schippers leidde. Het stadsbestuur besloot daarom enkele pakhuizen te kopen, deze deels te slopen en van nieuwe gevels te voorzien. Hierdoor ontstond ruimte om de Oudezijds Kolk veertig voet te verbreden.¹⁵

Aan de Nieuwe Zijde voltrokken zich in de eerste helft van de zestiende eeuw eveneens veranderingen in het stedelijk weefsel. Het Begijnhof breidde in 1511 uit, toen een terrein van de stad aan het hof overging.¹⁶ Aan de andere zijde van het Begijnhof werd in 1549 een huis afgebroken om de Wijde Begijnsloot wat breder te maken.¹⁷ Tussen Nieuwezijds Voorburgwal en Achterburgwal was in 1500 de Rosmarijnsteeg aangelegd.¹⁸ In 1532 kocht de stad nog eens een weg van twintig voet breed van het Sint Luciaklooster. Deze weg zou door het paterhof van het klooster worden aangelegd als verbinding van de Sint Luciënsteeg en de Rosmarijnsteeg.¹⁹ Ook hier was de stad dus bezig de infrastructuur voortdurend te verbeteren. In de archieven komen we regelmatig aankopen van huizen tegen.²⁰ Dat het verbeteren van de openbare ruimte een motief was, ligt voor de hand, maar dit streven, dat vaak de sloop van huizen tot gevolg had, stond wel haaks op de sterk toenemende behoefte aan woonruimte in de stad.²¹

In 1547 werd een keur uitgevaardigd die huiseigenaren verplichtte de door hen verhuurde kamers van een afvoer te voorzien, om ervoor te zorgen dat de bewoners hun afvalwater niet meer op straat zouden gooien.²² Dit wijst er

op, dat in deze tijd ruimtes, die aanvankelijk allerminst voor bewoning bedoeld waren, zoals zolders en opslagruimtes, als woningen werden verhuurd. De kohieren van de tiende penning laten tussen 1543 en 1562 een sterke toename zien van het aantal bewoners van de woningen in de stegen ter weerszijden van de Nieuwendijk, soms tot een verdrievoudiging toe!²³ In 1550 werd het besluit genomen om het erf dat direct ten noorden van de nieuwe Grimnessesluis lag te verkopen ‘tot vermeerdering van den huijsen binnen deser stede’.²⁴ Twee jaar later werd onderzocht of er ‘tusschen sGravenstraet ende Dirck van Hasselsstege’ nog ruimte kon worden gevonden ‘om aldaer huysen te stellen’.²⁵ Dat lukte echter niet. In 1564 bood een deel van de Amsterdamse burgers een doleantie of smeekschrift aan de landvoogdes aan, waarin staat dat prijsstijgingen voortkomen uit de ‘cleijnheijt der plaetsen ende nauwe betimmeringe’ in de stad, en door ‘die groete menichte van alderleije sorte van volcke, uijt vreemde landen’ die hier kwamen wonen.²⁶ Het illegale ‘buitentimmeren’ – het bouwen buiten de stadsmuur – nam dan ook hand over hand toe: in 1514 waren het nog slechts 25 illegaal gebouwde huizen, in 1557 waren het er 416, in 1562 660 en in 1564 werden 964 illegaal opgetrokken bouwwerken buiten de muren geteld.²⁷ De behoefte aan meer huizen binnen de stad ging gepaard met een parallel opgaande behoefte aan meer openbare ruimte, voor markten en verkeer en met de noodzaak om ‘ruijpmte ende berijff in der stede te maicken’,²⁸ functies te herschikken en vervuilende en overlast veroorzakende ambachten en industrie naar de buitenranden van de stad te verbannen. Maar de oplossing bleef voorlopig dat de stad zichzelf opvrat, totdat daadwerkelijk werd besloten tot grootschalige uitbreiding van de stad.

Allicht werd het bij de gegeven omstandigheden in de loop van de zestiende eeuw steeds aantrekkelijker om je lage houten huis te vervangen door een kloek houtskelethuis van meerdere verdiepingen en stenen muren. Die investering zou zonder enige twijfel worden terugverdiend, de behoefte aan ruimte nam jaar na jaar alleen maar toe. Probeer u zich even een voorstelling te maken van Amsterdam in 1578: dertigduizend inwoners op een stadsgebied van tachtig hectare. Dat betekent omgerekend een bevolkingsdichtheid van 37.500 mensen per vierkante kilometer. Het is moeilijk om werkelijk betrouwbare getallen te krijgen, maar zelfs de stad die doorgaans boven aan de lijst van dichtstbevolkte steden ter wereld opduikt – Mumbai – haalt het met 29.650 inwoners per vierkante kilometer niet bij het Amsterdam van 1578. Hierna werd weliswaar de circa 18,5 hectare aan geconfisqueerde kloosterterreinen bij het stedelijke grondgebied getrokken, en werden de eerste en tweede uitleg gerealiseerd; maar het feit dat het bevolkingsaantal in de twintig jaren die volgden nog eens verdubbelde, maakte de problemen er niet kleiner op.

Het was deze uit zijn voegen barstende stad die zijn eigen gebouwen oprat. Tal van ankerpunten die de Amsterdammer van 1500 houvast hadden gegeven en waarmee hij zich verbonden voelde, waren honderd jaar later verdwenen. Van de na 1452 inderhaast opgetrokken houten huizen bleef nauwelijks meer iets bewaard. Gestimuleerd door stedelijk beleid en persoonlijk winstbejag verruilde de ene na de andere Amsterdammer in de zestiende eeuw zijn oude houten onderkomen voor een duurzaam huis dat de eeuwen bleek te kunnen trotseren. De stad van de zestiende-eeuwse drukker en schilder Cornelis Anthonisz was zo veranderlijk als wat.

Panta rhei

Geachte toehoorders, door zover terug te gaan in de tijd kom ik weer uit bij het heden; bij de overvolle stad. Ook nu zijn vierkantemeterdruk en bevolkingstoename weer een hoogst actueel thema. In de krant lezen we berichten dat het ook voor middeninkomens moeilijk begint te worden om nog goede woonruimte te vinden in Amsterdam. Investeerders krijgen steeds meer Amsterdams vastgoed in handen en drijven de prijzen op. De prognoses voor het toerisme worden keer op keer naar boven bijgesteld. Op welk moment zijn de grenzen bereikt? Wanneer is de stad verzadigd? Welke oplossingen proberen we daarvoor te vinden en welke consequenties heeft dat voor onze monumenten? Hoe veranderlijk is onze stad? In de zestiende eeuw vrat Amsterdam zichzelf nog op. In 1613 en 1660 waren grootschalige stadsuitbreidingen het antwoord op de vraag naar ruimte. En ook in de late negentiende en gedurende de hele twintigste eeuw boden stadsuitbreidingen plaats aan nieuwe bewoners; bewoners die zich behalve door hun talrijke aanwezigheid ook kenmerkten door het steeds grotere aantal vierkante meters dat ze voor zichzelf in beslag namen.

Zagen we in de zestiende eeuw een inwisseling van de hardware van de stad, tegenwoordig lijkt zoiets niet meer mogelijk. Wie kan zich voorstellen dat we de gebouwen binnen de Singelgracht zouden 'singaporiseren'; ze inruilen voor hogere en modernere exemplaren, simpelweg vanwege het feit dat we daar behoefte aan hebben en we daarmee groter profijt zouden kunnen behalen? Gezien de tijd waarin we leven is het misschien wel een hoopvol gegeven dat we voor grootschalige sloop en nieuwbouw geen draagvlak vinden, maar dat is een ander thema. Ik kom hiermee echter wel bij de *waardering* die we voor onze leefomgeving hebben. Onder invloed van de romantiek zijn we sinds meer dan honderd jaar behept met een sentimentele liefde voor alles wat oud en maar enigszins schilderachtig is. Sinds 1961 is die liefde zelfs ver-

ankerd in een officiële monumentenwet. Ver daarvoor werd het Amsterdamse stadsbeeld al bezongen, door klinkende namen als Joost van den Vondel en Laurens Jansz Spieghel,²⁹ in stadsbeschrijvingen en in tekeningen, schilderijen en prenten. Het zelfbeeld van de stad was allerm minst statisch en verschoof al in de zeventiende eeuw langzaam richting kosmopolitisch en pluriform en van de oude binnenstad naar de Grachtengordel.³⁰ Maar tot het laatste kwart van de negentiende eeuw vond er – hoezeer de schilderachtigheid van de stad door individuen al werd gewaardeerd – geen reflexie plaats over de vraag of er misschien iets van die stad *behouden* moest blijven. De stad was en bleef een *ding*, dat je naar believen kon aanpassen wanneer de omstandigheden daarom vroegen. De stad was een gebruiksvoorwerp.

In grote lijnen bleef dat zo tot in de twintigste eeuw. Nieuwe architectuur, het opruimen van vervallen wijken en het realiseren van een nieuw levensideaal beheerste – zoals mijn voorganger op deze plaats heeft laten zien – in het begin van de twintigste eeuw het debat over de openbare ruimte.³¹ Dat is heel begrijpelijk: hoe vervallen Nederland er honderd jaar geleden uitzag kunnen we ons nauwelijks meer voorstellen (afb. 5).³²

Afbeelding 5 Overbevolkte krotwoningen in de Jordaan, circa 1913

Bron: Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Stadsarchief Amsterdam

Er ontwikkelde zich een stroming die wilde afrekenen met het verleden en juist alle nadelen die met de traditie verbonden waren wilde afschaffen: don-

kere, onhygiënische woningen, uitbuiting van de werkende klasse, enorme tweedeling in de maatschappij, ideeënloosheid waar het ging om nieuwe architectuur. Oud en nieuw bestreden elkaar in een arena van tijdschriften, genootschappen, discussies en politiek. Het was een breed gedragen, goed gefundeerde, overtuigende poging het verval te stoppen.

Toch klonken er ook andere geluiden. Om te begrijpen hoe groot de tegenstellingen waren, is het goed om eens te kijken naar wat in *De ontluistering van ons land* te lezen is, uit 1936. Volgens Cornelis Veth – een neef van Jan – was de hele Nieuwe Zakelijkheid gekenmerkt door geestelijke leegte en een gevolg van ‘zielloos cosmopolitisme’, dat Nederland tot ‘een wingewest van negermentaliteit, Amerikanisme en bolsjewistische traditie-haat’ maakte.³³ Met hun nieuwe vormen en materialen waren de producten van de moderne architecten kenmerken van exhibitionisme, gebrek aan goede smaak en willoosheid bij het grote publiek. Geen woord over het oplossen van problemen in achterstandswijken. De ‘secte van zon-aanbidders en doodsvijanden der intimiteit’, bestaande uit zelfverheerlijkende moderne architecten, achtte Veth voor altijd verloren. Vijvers en plantsoenen rond een modern gebouw? ‘Saus over koude aardappelen.’ Het Hilversumse raadhuis? Niet meer dan een reclamestunt van architect Dudok.³⁴

Maar Veth geloofde in de ‘terugkeer van redelijkheid, bezinning en gevoel’ en was er daarom van overtuigd dat de bouwwerken die hij in zijn tijd zag verrijzen, ‘den mensch van het volgend geslacht onwaardig zullen zijn.’ Steeds meer tekenen wezen er volgens hem op, dat de mens vermoeid begon te raken van de ‘overbeschaving’.

Zoals we tegenwoordig allemaal weten, kon Veth dat gevoeglijk op zijn buik schrijven. De gebouwen waartegen hij fulmineerde prijken tegenwoordig vrijwel allemaal op de monumentenlijst. En dat plaatst ons voor een boeiend theoretisch probleem. Volgens Leopold von Ranke (1795-1886) moet het verleden niet met moderne criteria worden beoordeeld. Maar in de omgang met historische gebouwen ontcom je daar niet aan en dat staat weer haaks op ons streven iets uit het verleden te willen beschermen en bewaren. Dat verleden is een uitdijend heil,³⁵ en wat dertig jaar geleden van nul en generlij waarde werd geacht, prijkt nu op de monumentenlijst.

Het onderliggende motief daarbij is steeds de strijd tegen verandering en verval, maar we hebben nooit een antwoord gevonden op de vraag hoe die strijd het beste kan worden gevoerd, noch in theoretisch, noch in praktisch opzicht.³⁶ De Engelse kunsttheoreticus John Ruskin was in 1849 heel stellig in zijn mening: oude gebouwen kun je het beste met rust laten. Restauratie leidt alleen maar tot vernietiging van het gebouw en wat je ook doet, elke ingreep zorgt voor niet meer dan vervalsingen en ellende.³⁷ Een van de redenen dat

Ruskin nog steeds wordt genoemd, is dat hij zo radicaal weigerde verzet te bieden tegen de tijd. De in 1819 geboren Ruskin was een romantisch idealist, die het liefste zag dat oude gebouwen aan het verval werden overgelaten, in plaats van door eigentijdse restauraties te worden aangetast. Van zijn 39 boeken en duizenden tekeningen en aquarellen is voor de omgang met oude gebouwen zijn *The Seven Lamps of Architecture* uit 1849 het invloedrijkst geweest. ‘Restauratie betekent de grootst mogelijke vernietiging van een gebouw, want er blijven zelfs geen brokstukken over, die in het geval van een instorting nog bijeen geraapt kunnen worden. [...] Zelfs wanneer je het oude, afgesleten werk exact in nieuw materiaal copieert, dan nog kan het resultaat niet die bijzondere waarde van het oude werk evenaren, want het oorspronkelijke werk [...] houdt de sporen vast die de regen en de zon erop hebben achtergelaten.’³⁸

Ruskin had een grote invloed op de theorievorming van de monumentenzorg. Maar hoewel zijn stellingname in het licht van restauraties uit zijn tijd moet worden gezien, zorgt een theorie van het helemaal nietsdoen in de praktijk uiteindelijk tot ultieme erosie en het verlies van het hele gebouw. Of dit nu is door natuurlijke aantasting of door slecht onderhoud, door stille verpaupering of door agressief menselijk handelen. Ruskin wijst ons hiermee op een Januskop: die van de historische wetenschap versus de instandhouding. In het huidige debat worden die twee voortdurend met elkaar verward, met als gevolg onhoudbare aannames en uitgangspunten in de theorie en tweeslachtige keuzes in de praktijk.

De ‘eigentijdse’ stad

De romantische waardering van gebouwen uit het verleden heeft een maatschappelijke consequentie, namelijk dat die gebouwen – als ze dan blijven staan – moeten kunnen worden gebruikt. In het verleden heeft dit alleen al in Amsterdam tot duizenden restauraties geleid. Restaureren betekent in feite herstellen in een oudere toestand; aanvullen wat verdwenen is, herstellen wat kapot is. Maar in de praktijk betekende het bijna altijd dat er bovendien iets nieuws werd toegevoegd en dat het gebouw werd aangepast aan de eisen van de tijd en aan de heersende opvattingen over het verleden. Gebouwen overleven hun bouwers, hun gebruikers en de tijd waarin ze tot stand zijn gekomen. Bovendien zijn ze onderhevig aan gebruik, slijtage en verval. Beperken we ons tot monumenten, dan is elk monument een interpretatie van wat het ooit is geweest, van latere generaties, die er hun eigen opvattingen op hebben geprojecteerd.³⁹

De suggestieve kracht van oude gebouwen is groot genoeg om ons ervan te overtuigen dat we iets echt zien. Maar, zoals architectuurhistoricus Kees Peeters het eens zo mooi formuleerde: ‘Het oudste is het mooiste als wij het zelf gemaakt hebben.’⁴⁰ We worden wat dat betreft soms verschrikkelijk voor de gek gehouden. Wie in Amsterdam loopt, ziet op elke hoek wel een oud gebouw. Maar met wat speurwerk wordt al snel duidelijk dat de hoek Vijzelgracht/Prinsengracht, de Reestraat/Keizersgracht, de Nieuwe Kerkstraat/Amstel niet tot het verre verleden teruggaan, maar in feite producten zijn van de na-oorlogse beweging die het oude stadsbeeld in stand wilde houden (afb. 6).

Afbeelding 6 Reestraat 2/hoek Keizersgracht in 1957, 1969 en 1970

Bron: Monumenten en Archeologie

Toch heeft monumentenzorg er ook voor gezorgd dat er heel veel van de Amsterdamse binnenstad is bewaard dat wél teruggaat tot de zeventiende

eeuw of eerder. Voor de wetenschappelijke stadsgeschiedenis is dat van enorm belang. Wie iets wil weten over hoe de stad werd gebouwd en werd gebruikt kan niet zonder het bronnenmateriaal waaruit die oude gebouwen bestaan, laat ik daar duidelijk over zijn. Een coulissenstad kan misschien nog wel het gevoel van geschiedenis oproepen, maar wat die geschiedenis werkelijk *betekende*, kunnen we op dat moment niet meer onderzoeken en vaststellen.⁴¹ De verifieerbaarheid van het verleden is gelegen in zijn materiële en schriftelijke overlevering. In die zin voedt het verleden onze nieuwsgierigheid en historische behoefte, die we door innovatie van onderzoeksmethoden en -technieken steeds beter denken te kunnen bevredigen.

Daarom is het van wezenlijk belang voor het *kunnen* kennen van onze geschiedenis – ik spreek hier nu uitdrukkelijk als historicus – dat oude gebouwen in hun materiële verschijningsvorm worden geconserveerd, al dreigen daarvoor van verschillende zijden gevaren. Authenticiteit moet worden geconserveerd, wil ze überhaupt overleven. Maar hoever zijn we hierin bereid te gaan? De toestroom van toeristen brengt geld in het laatje en heeft voor een ‘industrialisatie’ van het erfgoed gezorgd.⁴² Elk jaar boeken de Amsterdamse musea bezoekersrecords. Daardoor bestaat er steeds meer vraag naar kamers, naar airbnb, neemt het fietsprobleem toe, bieden hotels geen duurzame vormen van arbeid voor Amsterdammers, is er overlast en verstopping. De populariteit van het historische Amsterdam leidt tot hetzelfde gevaar dat er ook honderden jaren geleden al was, namelijk dat de stad zichzelf opeet en vernieuwt, dat de erfgoedindustrie en het toerisme de historische gebouwen vernietigen. Hierbij ontstaat een eenzijdige legitimatie van het verleden: het erfgoed staat in dienst van economische belangen. Als dat gebeurt, wordt de stad in feite losgekoppeld van zijn eigenheid, maar is het slechts een product dat beantwoordt aan een consumptieve vraag. De eigenheid wordt dan in dienst gesteld van een geglobaliseerd economisch mechanisme en zal zich gaan aanpassen aan de behoefte van de bezoekende Japanner, Amerikaan of Chinees. Commerciële motieven infiltreren zodoende in het waardesysteem van de erfgoedzorg, zoals nationalistische motieven dat gedurende de negentiende en twintigste eeuw lange tijd hebben gedaan.⁴³ Ook de globaal aangestuurde duurzaamheidseisen gaan in de komende jaren ingrijpende gevolgen hebben voor ons monumentenbestand. Er ontstaat een generiek standaardisatieproces, waarin voor eigenheid en identiteit steeds minder plaats is.

Voor de oppervlakkige bezoeker en beschouwer maakt het misschien niet eens zoveel uit, of iets ‘echt’ is of slechts doet alsof. In die zin vind ik het prima dat er vijftig jaar geleden op grote schaal is gekozen voor reconstructie, om het Amsterdamse stadsbeeld overeind te houden. Maar voor het *verleden* van de stad, waarvoor ik als historicus verantwoordelijk ben, is het verschil

tussen 'echt' en 'namaak' van doorslaggevend belang. De gebouwde stad is een historische bron van de eerste orde, die in de eerste plaats tot uitdrukking komt in zijn materiële verschijning. 'Ohne Dinglichkeit, ohne Materialität ist Erinnerung nicht möglich', zei Hanna Ahrendt, maar in de afgelopen twintig jaar hebben we een beweging gezien die steeds meer in de richting van het opheffen van het eigenlijke monument gaat.⁴⁴ Sinds de *Nara Conference on Authenticity* in 1994 is ons begrip van authenticiteit gedestabiliseerd. Via een omweg zien we een wereldwijde erfgoedbeweging die naar believen vormgeeft en 'verbetert'. Volgens Nara is alles mogelijk, zo lang het verhaal van de 'out-standing values' maar geloofwaardig en waarheidsgetrouw kan worden *verteld*.

Zelfs van de meest banale architectuur kan een beschermenswaardig ding worden gemaakt, eenvoudigweg omdat we overal een *verhaal* over kunnen vertellen. Elke beschermingsmaatregel, maar ook elke ingreep in een gebouw kan worden gelegitimeerd met een verhaal, of zelfs meerdere verhalen. En verhalen betekenen identiteit. Dit begrip 'identiteit', dat ook in de naam van mijn eigen leerstoel staat, is uiterst kneedbaar, en we moeten dan ook uitkijken dat we juist door gebouwen tot erfgoed te verklaren niet een enorme devaluatie tot stand brengen. Postmodern relativisme, onaanraakbare, 'intangible' waarden, alles kan erfgoed worden, alles wordt vloeibaar. Als onze dagelijkse omgeving een identiteitsverlenende entiteit is, waarbinnen verschillende groepen zich parallel moeten kunnen herkennen en die tevens de drager is van 'branding', wordt alles mogelijk, en tegelijkertijd niets. In de woorden van Jukka Jokilehto: 'If all values are equal, then there's no real value any more'.⁴⁵

Beelden en verhalen zijn echter niet waardenvrij. Daarom hebben we de geschiedenis in materiële zin zo hard nodig, om iedereen, zowel in het heden als in de toekomst, in staat te stellen om telkens weer zijn of haar eigen verhaal uit het verleden te putten. Het is niet voor niets dat er in Syrië *gebouwen* worden vernietigd. Als de vandalen, die een paar maanden geleden de tempel van Baal in Palmyra met dynamiet te lijf zijn gegaan, alleen maar een ander *verhaal* over dat gebouw hadden verteld (afb. 7), hadden hun daden bij ons hoogstens schouderophalen tot gevolg gehad.

Vanuit de erfgoedsector wordt gestreefd naar een afgewogen omgang met gebouwen uit het verleden. Iets tot monument verklaren is echter niet genoeg. Er zijn ook andere belangen in het spel. In de bredere omgang met onze gebouwde omgeving houden we weliswaar rekening met cultuurhistorie, maar er zijn ook sociaal-maatschappelijke aspecten, economische aspecten, milieuaspecten. En welke functie kan een gebouw hebben? De cultuurhistorische waardering van het verleden staat vaak haaks op de economische waardering

Afbeelding 7 De in augustus 2015 vernietigde tempel van Baal in Palmyra, Syrië; opname 3 oktober 2004

Foto auteur

van ons erfgoed. Een beschermingsbeleid kan alleen maar effectief zijn bij een goede inbedding en draagvlak en als er ook sprake is van handhaving. Het is een maatschappelijke keuze hoe het instrumentarium van de erfgoedprofessional wordt vormgegeven en dus ook hoe de materiële overlevering van historische bouwsubstantie wordt geregeld. De nieuwe omgevings- en erfgoedwet wordt gepresenteerd als een vermindering van regelzucht, maar in feite wordt het probleem van het behoud van cultureel erfgoed op het bord van de burger gelegd. Een overheid die eisen stelt zonder daar iets tegenover te zetten, loopt het gevaar zijn draagvlak te verspelen, ondanks het feit dat de gebouwen om ons heen voor verbondenheid en gemeenschappelijkheid zorgen. In de woorden van Willem Frijhoff geeft identiteit de verhouding aan tussen een persoon, groep of land en zijn omgeving.⁴⁶ Die omgeving is een factor van belang, maar dat betekent niet dat de waardering daarvan niet kan veran-

deren. Het verlies van iets eigens, dat er al lange tijd heeft gestaan, brengt een tegenbeweging op gang. In die zin werd de Franse Revolutie, toen overal oude kerken en kloosters tegen de vlakte gingen, ongewild het beginpunt van de waardering van monumenten.⁴⁷ Die waardering en die wil tot behoud liggen ook aan de basis om monumenten te restaureren, en ze zodanig vorm te geven, dat niemand eraan twijfelt dat ze alleen op deze ene plek thuishoren, en nergens anders. Maar, om nog steeds met Frijhoff te spreken: het selecteren, kneden en doorgeven van oude gebouwen maakt deel uit van een – wellicht onbewuste, maar toch – herinneringspolitiek.⁴⁸ Het is de zeventiende-eeuwse grachtengordel die op de werelderfgoedlijst staat. Amsterdam profileert zich daarmee en decreteert daarmee een deel van zijn identiteit in de wereld. En dus niet met de middeleeuwse binnenstad, niet met de negentiende-eeuwse ring, laat staan met de naoorlogse uitbreidingswijken. Dat onze zeventiende-eeuwse identiteit vooral een zeventiende eeuw van rijken is, van geprivilegieerden, van schaamteloze oligarchen die over de ruggen van anderen schatten vergaarden, daarbij staan we zelden stil. Het zeventiende-eeuwse erfgoed heeft in al zijn aantrekbaarheid en invoelbare individualiteit een bijzonder hoog elitair karakter. We weten nauwelijks hoe een timmerman of een bakker in die tijd behuisd was. De zeventiende-eeuwse dagloner, de gelukszoeker, de vluchteling, hij is niet zichtbaar in ons zeventiende-eeuwse erfgoed. De grote massa heeft nauwelijks sporen nagelaten in de stad. Hun onderkomens zijn al lang onherkenbaar getransformeerd of gesloopt, zij zelf leden een anoniem of zelfs kommervol bestaan, of eindigden op vreemde kusten in dienst van de VOC. Niettemin staan de Amsterdamse grachten voor ‘onze’ zeventiende eeuw. De geschiedenis filtert zonder weerga.

Veranderlijkheid

Al naar gelang onze eigen voorkeuren en invloeden, voeren we een onderhuidse *battle of the memories*. Hoe groot het aandeel van de herinneringspolitiek is die wij in ons dagelijks handelen willen toelaten, dat verandert. Het is onzinnig om te veronderstellen dat de slingerbeweging van de geschiedenis in onze tijd definitief tot stilstand zou zijn gekomen. Hoewel we het ons nu misschien nog niet kunnen voorstellen, zullen er in de toekomst wel weer initiatieven ontstaan die ingrijpende gevolgen hebben voor de stad. Anders dan vijfhonderd jaar geleden staan we tegenwoordig stil bij de vraag wat we willen behouden en herontwikkelen, maar onze opvattingen en ambities veranderen voortdurend. Misschien staat er inmiddels al wel een enorme olifant in de kamer: wij hebben democratisch besloten dat we erfgoed willen koesteren en

hebben daar een prachtig instrumentarium voor opgetuigd, maar tegelijkertijd staat dat erfgoed ons ook in de weg. De legitimatie van dit gebouwde erfgoed koerst zoals gezegd steeds meer aan op motivering vanuit het economische. Duurzaamheid, innovatie en economie zijn speerpunten van het beleid voor de toekomst, wat er toe zou kunnen leiden dat deze waarden gaan prevaleren en we ons meer en meer van de ballast van het verleden zouden willen gaan ontdoen.⁴⁹ Latere generaties zullen dan op termijn de gesloopte toestand vergeten zijn, zoals wij de stad van honderd jaar geleden niet meer kennen, en een nieuwe waardering plakken op hetgeen hun voorgangers hebben gebouwd.

Omgekeerd konden we veertig jaar geleden niet voorzien wat we tegenwoordig allemaal als erfgoed zouden bestempelen en beschermen, zoals naoorlogse wijken en portiekflats. De waardering voor oude gebouwen is in de afgelopen decennia geëxplodeerd. In Nederland zijn er sinds 1987 minstens 17.000 rijksmonumenten bijgekomen en maar liefst 36.000 gemeentelijke.⁵⁰ Alles lijkt erfgoed tegenwoordig. Pluralisatie van monumentwaarden en immaterialisering van onze monumenten worden gebruikt als argument om het materiële object maar niet zo belangrijk meer te vinden en ondertussen nog meer gebouwen te willen beschermen. De verbreding van het erfgoeddebat onder invloed van Belvedere heeft er ontegenzeggelijk toe geleid dat het individuele monument in strategisch opzicht nu veel beter is ingebed in zijn context.⁵¹ Maar daar kleven ook nadelen aan. Hebben we wel zoveel erfgoed nodig?⁵² En wat zijn de gevolgen voor de materiële omgang met het aanraakbare monument? Het gevaar van nivellering en devaluatie van monumentwaarden is in monumentenkringen nog nauwelijks besproken, op weg naar de aanwijzing van nog een nieuwer monument, en nog een aspect van onze cultuurhistorie, dat nog niet in de officiële canon van de cultuurbeschermers terecht was gekomen.

Wij hebben inmiddels uitstekende methodes om cultuurhistorische waardestellingen op te stellen,⁵³ maar adequate bouwhistorische waardenkaarten, die onderdeel vormen van bestemmingsplannen, ontbreken in de meeste steden en gemeenten van ons land. Dit geldt ook voor een bovengrondse Malta-wetgeving. Anders dan in de archeologie, wordt verdwijnende, historisch waardevolle bouwsubstantie boven de grond *niet* gedocumenteerd. Erosie is een natuurlijk proces, maar we moeten vaststellen dat we regelmatig te laat komen. Te laat bij verdwenen interieurs, betimmeringen, constructies, te laat ook bij gebouwen die zich lange tijd buiten het blikveld van de erfgoedprofessional hebben bevonden. Hoe zouden we nu aankijken tegen het Maupoleum? Waarom moest Post CS tegen de vlakte? Wie heeft het in zijn hoofd gehaald om het Wibauthuis te slopen (afb. 8)? Willen we dit gevoel van spijt

voorkomen, dan zijn we gedwongen nu keuzes te maken over gebouwen die we willen behouden voor de toekomst (afb. 9).

Afbeelding 8 Het in 2007 gesloopte Wibauthuis; opname 2003

Foto Han van Gool/Monumenten en Archeologie

Afbeelding 9 Rokin 99, ontwerp van Mart van Schijndel, 1990

Foto Edwin van Eis, 12 mei 2014

Dankwoord

Beste toehoorders, ik ben in de gelukkige omstandigheid dat ik in de afgelopen twintig jaar steeds inspirerende, gedreven en onafhankelijk denkende mensen op mijn pad ben tegengekomen. Dat betekent dus in feite, dat ik twee decennia heb gebivakkeerd tussen warhoofden, vakidioten en anarchisten. Ik beschouw dat als een groot voorrecht en ik wil dan ook een aantal mensen en instanties bedanken. Ik dank allereerst het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam voor het in mij gestelde vertrouwen en de directie en management van Monumenten en Archeologie voor de ruimte die mij wordt geboden om deze leerstoel te bekleden. Esther Agricola en Lex Bosman noem ik in het bijzonder. Zonder hen zou deze leerstoel niet in het leven zijn geroepen. Maar daar ging natuurlijk een langere geschiedenis aan vooraf. Ad van Drunen heeft mij meer dan twintig jaar geleden laten zien welke rijkdom oude gebouwen herbergen, dat je er je vak van kunt maken om ze te bestuderen en dat je er nooit op uitgekeken raakt. Zonder hem was ik waarschijnlijk nooit in dit vak verzeild geraakt. Koen Ottenheim, die na mijn afstuderen mijn verdere academische loopbaan inluidde, dank ik evenzeer voor zijn grote en immer optimistische steun. Collega's bij Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam – te veel om op te noemen, maar met name de mannen van kamer 2.1. – zorgen er dagelijks voor dat ik nu al tien jaar een inspirerende werkomgeving en met liefde gezette koffie heb, en ik hoop dat we samen nog veel mooie tijden mogen beleven.

Ouders, lieve Tanja, vrienden, jullie zijn nooit ver weg, al lijkt ik misschien wel eens een andere indruk te wekken. Dit geldt ook voor de vele collega's in den lande en daar buiten, die ik in verschillende constellaties tegenkom, van KNOB tot SBN, van CGB tot AHF. Ik wil hier met name Edwin Orsel, Ronald Stenvert en Dirk de Vries danken voor hun jarenlange, vriendschappelijke samenwerking, wetende dat ik veel anderen daarmee tekort doe, door ze niet te noemen.

Ten slotte hier nog enkele woorden over de mensen die we nog niet kennen, maar van wie we als het goed is in de toekomst nog veel zullen horen: de studenten! Ik hoop in de komende jaren een brug te kunnen slaan tussen de wetenschap en de praktijk en daarbij jonge mensen vertrouwd te maken met ons vak. Ik wil ze laten zien, dat wanneer wij er als samenleving voor kiezen om iets van het verleden in onze leefomgeving te conserveren, daarbij de materiële verschijningsvorm voorop moet staan. Waarom zien die gebouwen eruit zoals ze eruit zien? En waarom staan ze juist daar waar ze staan? Ik wil de komende vijf jaar gaan onderzoeken hoe onze voorgangers in het verleden Amsterdam hebben opgebouwd en wat we daar voor de toekomst uit kunnen

leren. De fysieke verschijning van ons gebouwde erfgoed is daarbij het startpunt. De materialiteit van de gebouwde omgeving, de wooncultuur, de voorwerpen en de aanraakbaarheid daarvan blijven het uitgangspunt van waaruit ons vakgebied wordt gevoed en dat de kern vormt van ons streven. Zonder het fysieke historisch materiaal wordt het voor komende generaties vrijwel onmogelijk om zich met eigen ogen een beeld van het verleden te vormen.

Alles om ons heen is cumulatie van honderden jaren inspanning en investering, en slopen kan maar één keer. Slopen is verspilling en leidt op meerdere fronten tot verlies. Hoe geringer de materiële overlevering, des te geringer ook de aanraakbaarheid van onze verledens en des te hoger het abstractieniveau van onze narratieve constructies. En die laatste zeggen nou eenmaal meer over ons zelf en onze eigen tijd, dan over dat verleden dat we zo graag willen leren kennen.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Met deze opening grijp ik terug op de column 'Monumenten verspillen', die ik schreef voor het *Maandblad Amstelodamum* 99 (2012), 145-146.
2. H. de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling. De strijd om stadsvernieuwing*, Amsterdam 2010, 27.
3. J.E. Abrahamse, R. Noyon, *Het oude en het nieuwe bouwen. Amsterdam, de markt en de woningbouw*, Bussum 2007, 84-87.
4. 'Voorwoord', in: J. Balk et al., *Mens en monument. 25 jaar Stadsherstel Amsterdam*, Amsterdam 1981, 5.
5. H. Boekwijt, A. Van Drunen, 'Het middeleeuwse tussenbalkgebint opnieuw beschouwd', in: *Monumenten en bouwhistorie. Jaarboek Monumentenzorg 1996*, Zwolle/Zeist 1996, 19-28.
6. R. Stenvert, G. van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*, 3e druk, Utrecht 2015. Zie over die eigenheid in een groter verband: A.M. Tung, *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*, New York 2001, 27-28.
7. J.C. Breen, 'Topographische geschiedenis van den Dam te Amsterdam', in: *Jaarboek Amstelodamum* 7 (1909), 99-196, 117-119; P.H.J. van der Laan, R. Bessem, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1551-1565*, Hilversum 2008, 197 en Stadsarchief Amsterdam (hierna afgekort als SAA), Archief van de burgemeesters, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 83v; I.H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw*, Amsterdam 1941, 209; P.D.J. van Iterson, P.H.J. van der Laan, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1490-1550*. Amsterdam 1986, 36, f. 287; Van Iterson, Van der Laan 1986, 38, f. 291v en SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 20.
8. Breen 1909, 119, 120 en 124, Van Iterson, Van der Laan 1986, 75.
9. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Vervolg van het tweede tijdperk. De ontwikkeling van Amstelodam*, deel 5, Amsterdam z.j., 56-57; A.E. d'Ailly, 'Het Rusland', *Jaarboek Amstelodamum* 32 (1935) 49-88.
10. M. Carasso-Kok, C. van Lakerveld, *Tussen Burgwal en Nes. De Amsterdamse Stadsbank van lening anno 1614*, Hilversum 2009, 31; Van Iterson, Van der Laan 1986, 93-94. Over deze spui verder: J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Eerste tijdperk. De Amsterdamsche oudheid*, Amsterdam 1879, 190-191.
11. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), 16v-17, zie ook P. Scheltema, 'Het klooster der Nieuwe Nonnen te Amsterdam', in: P. Scheltema, *Aemstel's Oudheid of gedenkwaardigheden van Amsterdam*, Amsterdam 1885, 1-12, 9.
12. Van Iterson, Van der Laan 1986, 34-35.
13. Van der Laan, Bessem 2008, 64.
14. Van Iterson, Van der Laan 1986, 114-115; Van der Laan, Bessem 2008, 60 en 102.
15. W.H.M. de Fremery, 'De opkomst der Amsterdamsche haven', in: *Jaarboek Amstelodamum* 22 (1925), 23-110, 49; Van Iterson, Van der Laan 1986, 117; Van der Laan, Bessem 2008, 17-18.

16. J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterye, gilden en regeeringe*, tweede stuk, Amsterdam 1765, 368; Van Eeghen 1941, 319.
17. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 15v. Nog in 1564 werd een erf in eigendom van de stad aan het Begijnhof overgedragen om het hof aan de zuidwestzijde aan te plempen. Hiermee werd wel het water van de Nieuwezijds Voorburgwal versmald. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 100v/101. De metingen en rooing die door de fabrieksmeester, stadstimmerman en stadsmetseelaar in 1561 ‘achter ende over tRonde baghijn hoff, streckende vande zijder buijtencant’ noordwaards waren verricht, hielden hier mogelijk verband mee. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 89.
18. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Derde deel*, Amsterdam 1881, 240-241; SAA, 5023, inv.nr. 1 (Groot Memoriaal 1), fol. 304v.
19. Van Eeghen 1941, 157 en 167.
20. Zie bijvoorbeeld SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 32-34, met de aankoop van huizen aan de Nieuwezijds Dwarsstraat, op de Appelmarkt, de Plaats en fol. 42 betreffende een gedeelte van een huis (‘drie voervaeken’) bij de Haarlemmerpoort.
21. Zo werd op 26 januari 1548 een ‘zeker erf’ van Melis Boet ‘offgeroijt gelegen op Ruck In anden Aemstel’, op het Rokin dus, omdat op die plaats ‘de sleeden zijn geordonneert’. SAA, 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 10v.
22. C. Lesger, *Huur en conjunctuur. De woningmarkt in Amsterdam, 1550-1850*, Amsterdam 1986, 34; Joh. C. Breen, ‘De verordeningen op het bouwen te Amsterdam, vóór de negentiende eeuw’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 6 (1908), 109-148, 123.
23. J.W. Verhey, ‘Warmoesstraat, Nieuwendijk en Damrak in het midden van de zestiende eeuw’, in: M. Jonker, L. Noordegraaf, M. Wagenaar (red.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedebouwkundige geschiedenis van Amsterdam*, Amsterdam 1984, 63-87, 78.
24. Van Iterson, Van der Laan 1986, 94. Ook in 1557 werd er nog een erf bij de sluis voor woningbouw bestemd. Van der Laan, Bessem 2008, 163.
25. Van der Laan, Bessem 2008, 43-44.
26. Geciteerd bij Lesger 1986, 42.
27. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Vierde deel*, Amsterdam 1884, 487; J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam. Eerste deel. 1512-1611*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën 69. ’s-Gravenhage 1929, xxv.
28. Van Iterson, Van der Laan 1986, 101.
29. Vgl. A.J. Gelderblom (sam.), *’k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poëzie*, Amsterdam 1994, 9-11.
30. G.H. Janssen, *Nieuw Amsterdam*, Amsterdam 2014, 10. Zie http://oratiereeks.nl/upload/pdf/PDF-2082weboratie_Janssen_-DEF.pdf [22 september 2015].
31. V. van Rossem, *Stedenschennis. Stedenbouwkundige dwalingen*, Amsterdam 2014.
32. A. van der Woud, *Koninkrijk van sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2010.
33. Cornelis Veth, ‘Aan het gezond verstand’, in: C. Veth, J.A.C. Tillema, J. Jans, *De ontluistering van ons land*, Den Haag [1936], 5-23, 6-7.

34. Idem, 9, 12 en 18.
35. Vgl. M. Halbertsma, M. Kuipers, *Het erfgoeduniversum: Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed*, Bussum 2014.
36. Vgl. A. de Vries, 'Ruïnes in de literatuur', in: A.G. Schulte (red.), *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, 72-85.
37. W. Denslagen, *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*, Amsterdam 2004, 118. Vgl. W. Kemp, *John Ruskin (1819-1900). Leben und Werk*, Frankfurt am Main 1987.
38. Geciteerd bij W.F. Denslagen, *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten. Een thema uit de architectuurgeschiedenis van Engeland, Frankrijk, Duitsland en Nederland (1779-1953)*, 's-Gravenhage 1987, 48-49.
39. Vgl. A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratie-architect*, Zwolle 1995. Zie ook R. van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: R. van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*, Amsterdam 2005, 1-28, 5.
40. C. Peeters, 'Een oud verlangen naar het nieuwe', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1991*, Zwolle/Zeist 1991, 8-25, 15.
41. Vgl. D.J. de Vries, *Verbrokkeld verleden*, Leiden 2001, 4.
42. M. Glendinning, *The Conservation Movement. A History of Architectural Preservation*, Abingdon 2013, 420.
43. Glendinning 2013, 420.
44. Glendinning 2013, 423 noemt dit 'Dissolution of the 'real monument'', en p. 429, 'dissolving authenticity'. Met dank aan Leo Hendriks en Jan van der Hoeve.
45. Geciteerd bij Glendinning 2013, 424.
46. Frijhoff 2011, 33.
47. Vgl. P. den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire'', in: Van der Laarse 2005, 40-58, 44.
48. W. Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving*, Nijmegen 2011, p. 41.
49. Frijhoff 2011, 21.
50. Peiljaar 2007. *Erfgoedbalans 2009. Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland*, Amersfoort 2009, 59.
51. Stuurgroep Cultuur en Ruimte, *Karakterschetsen. Kennisagenda Erfgoed en Ruimte*, Amersfoort 2014.
52. Vgl. P. Meurs, 'Vormgeven aan de herinnering. Restauratie en bewaarzucht', in: *de Architect* (1992) 5, 52-59.
53. *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek: Lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Den Haag 2009.

The Myth of Immutability

Shifting opinions on listed buildings in Amsterdam

Inaugural lecture

presented upon accepting the position of
Professor of Urban Identity and Listed Buildings,
in Particular Those of the City of Amsterdam,
at the University of Amsterdam
on Wednesday 9 December 2015

by

Gabri van Tussenbroek

This is inaugural lecture 547, published in this series of the University of Amsterdam.

Lay-out: JAPES, Amsterdam
Photo author: Jeroen Oerlemans

© Universiteit van Amsterdam, 2015

All rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise), without the written permission of both the copyright owner and the author of this book.

*Mrs Rector Magnificus,
Mr Dean,
Dear colleagues, family and friends,*

It is primarily thanks to the inhabitants of the Jordaan neighbourhood, and to squatters and prostitution that so many historic houses remain in Amsterdam. If certain visionaries had had their way, the city centre would have a very different appearance today. The Jordaan area would have been demolished and a section of the Medieval city would have been transformed into a socialist model housing project.¹ In 1972, Alderman Han Lammers declared that he 'didn't give two cents about the so-called quaintness and diversity' of the old neighbourhoods (Image 1).² During post-war reconstruction, cheap, standardised pre-fab buildings became the norm³ and because the old, dilapidated city no longer suited the modern utopia of the exemplary ideal society in which everyone had to be happy, everything had to go. If there had been no indomitable home owners and activists during that period, little of the best-preserved section of Late Medieval Amsterdam between the Dam and the Nieuwmarkt would remain today. As it stands, we currently reap the benefits of their vigilance and willingness to campaign.

Nowadays, we can look back on the 1970s as a tumultuous period in the city's history from a certain remove. Contemporary society emphatically appreciate that 'quaintness and diversity', in fact this appreciation is increasing exponentially. The plans for demolishing the historic city centre have been scrapped. Traffic issues, changing housing needs, increasing tourism and other problems come and go but the historic buildings have long since proven capable of withstanding the test of time. With a little maintenance and good will, they will still be there in one hundred years' time. Historic structures such as these provide a cast-iron trademark. They not only determine the city's appearance, but also how life and work play out within it. We think of them as bearers of the city's cultural identity, very much in the present, yet they also bridge the gap to centuries past. Just *how* we wish to preserve that city is a bone of contention to this very day. An argument that is in marked – if not acute – contrast to the persistent myth that clings to historic buildings

Image 1 Aldermen Lammers and Kuijpers start foundation work for 376 homes on Kattenburg, 15 October 1973

Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Amsterdam City Archives

(or rather listed buildings): the myth that these cannot be changed. The myth of immutability.

Where is the past? The past is gone. Over. Even though in many respects we have that old city at our fingertips, it is still hard to comprehend the kind of city and era Rembrandt actually lived and worked in; how Breitner's life felt to him; to imagine what the Second World War meant, or to conceive of what it was like to be a sailor on Kattenburg in the 1950s. Today, the town smells different, people speak differently and do different things. Our built heritage is a finite collection of historic buildings; an archive subject to the elements, to which only younger models can ever be added. We take good

care of many of these buildings by listing them, incorporating them into our cultural heritage. The facades and old beams are often still in place, yet why exactly these structures are valuable and in which time and with which means they were created are things we generally no longer think about. Moreover, adapting these buildings to contemporary requirements and opinions has ensured that some of them seem ‘older’ and ‘more real’ than they ever were before. They *seem* to have passed the test of time unscathed; however, restored historic buildings primarily indicate how, during a particular era, people thought about dealing with historic buildings.

So, do our listed buildings still constitute a bridge to the past? How we interact with them depends heavily on how we value them, and such valuations incorporate era-related choices. In 1981, Wim Polak – Amsterdam’s mayor at the time – wrote that Amsterdam ‘quite literally stands or falls with its listed buildings, and this clarifies the importance of looking after them’.⁴ This valuation, which put paid to the idea of demolition, was a surprising new concept; one we are seeing the consequences of to this day.

But where is the cut-off point? When will Amsterdam stand or fall? How do we value our environment? And what consequences does this have? This lecture is all about valuation and its consequences.

City in motion

One of the most essential expressions of human culture – building a roof over our heads – is characterised by enormous diversity. The development of architecture was a process of natural selection using the materials available in a particular area at a specific time. These materials, generally timber and stone, gave rise to a range of experimentation that almost defies comprehension.

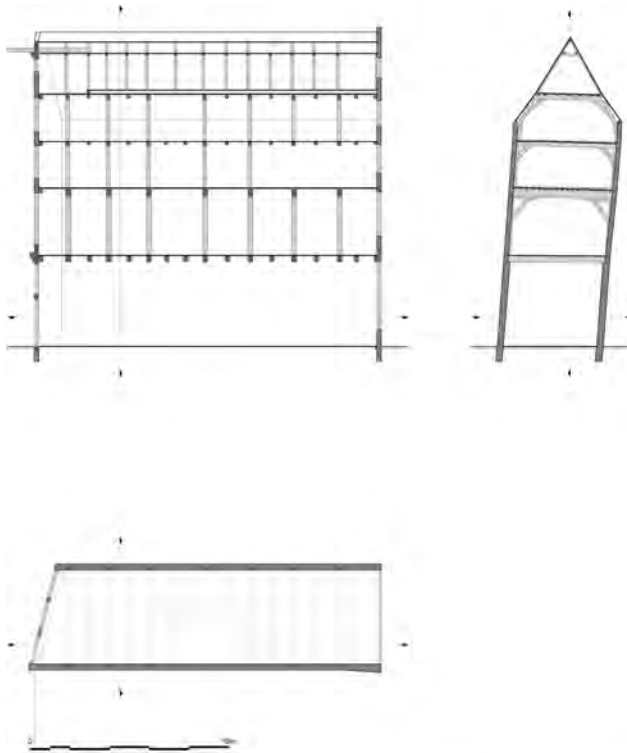
There are many types of structures and phenomena that can only be found in a particular town or region. For example, dropped tie beam onto a principal post can only be found in Nijmegen and ’s-Hertogenbosch.⁵ In Groningen, they had the habit of using a brick floor on every storey of their homes, and in Rotterdam they considered a single row of piles sufficient foundation for a house, while in Amsterdam they preferred a double row. Stone vaults are scarcely found in the west of the Netherlands before the 17th century. Foundation techniques were still insufficiently developed and stone vaults made the buildings too heavy, supposedly making them subside into the soft Dutch soil. However, in the 11th century, they had no qualms at all about building a vault in the circular Valkhofchapel in Nijmegen. Bricks are the result of having clay around and realising how useful this would be for building. While

bricklayers in Amsterdam around the middle of the 16th century were already accustomed to bricks of not much more than 20 centimetres, their colleagues in Groningen and Zutphen were still using bricks that could easily be 10 centimetres longer, and much thicker. If we find ourselves on the banks of a major river, then there is a high likelihood that, at some point, natural stone will become available from traders passing by. However, different rivers transport different types of stone. If, instead of oak, we use pine to build our houses, we will no longer use composite beams. In this way, every town and region has its own, location-specific architectural historical unicity.⁶

How very different is today's uniformity of materials and structures, which started their rise in the 20th century. The solution models for explaining these historical developments move from small to large. This is fascinating subject matter, and the zone of dissemination represented by the Netherlands has been far from thoroughly researched in this respect. All Dutch cities have their own identities; this at least is the assumption made on the basis of such differences and developments. It's easy for us to distinguish Maastricht from Arnhem or Kampen from Edam. This is primarily due to what we commonly refer to as the 'construction tradition', which means that no church, town hall or other building is identical. However, place and time-specific architectural solutions are only part of the story. For a particular period in history, these constitute the hardware of settlements. However, if the settlement's nature changes – due to calamity, decline or prosperity – then the behaviour and ambitions of those who build will inevitably change too. There could hardly be a better city to illustrate this mechanism than Amsterdam.

After Amsterdam had developed urban ambitions around 1400 and large expanses of the city had been turned to ash by the horrendous fires of 1421 and 1452, it was rebuilt, and a Late Medieval city centre arose, from which many houses have withstood the test of time to this day – or so we thought. However, as – in recent years – an increasing number of historic, oak-framed houses have been dated using dendrochronological research, this assumption has proven incorrect. On the Begijnhof, Het Houten Huys proved not to date back to circa 1455, as had long been assumed, but was in fact built around 1530. The other famous house with a wooden facade, Het Aepje on the Zee-dijk, is twenty years younger. Almost all the other houses thought to date back to the period shortly after the 1452 fire proved to have been built after 1530. Only a single house from the 15th century has been dated with certainty so far: Warmoesstraat 90 dates back to 1485 and is, for the time being, the oldest house in the city (Image 2).

Image 2 Warmoesstraat 90 from 1485, for the time being the oldest house in the city

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie | Afdeling Monumenten
Objekt:
Warmoesstraat 90
Naar opmeting van:
Budding/Wilken Architecten 1988, D. Derksen 2012
Getekend door: Schaal: Datum: Blad:
Jan-Willem de Winter 1:200 11-09-2014 1

Drawing David Derksen/Jan-Willem de Winter – Monumenten en Archeologie

In brief, the datings of some 20 of the ‘oldest houses’ led to an enormous gap in Amsterdam’s history: it is not 1452, the year of the great fire, that is the oldest *terminus post quem* for the start of our built heritage, but much more likely 1530 or thereabouts. With a few exceptions, some 80 years of city his-

tory are missing. Where did all those houses go? The answer can be found in the city's still extant homes.

It is an oft-heard misconception that at the end of the 16th century, Amsterdam 'suddenly' started to flourish and became the global trading metropolis we all know due to the influx of traders from the south. This development was preceded by an approximately one-hundred-year process in which the city experienced enormous growth which can, however, scarcely be made out in the urban fabric. If we examine the bird's-eye view painted by Cornelis Anthonisz in 1538 (Image 3), then we seem to be viewing a static city that is, to a large extent, 'complete', yet this impression is misleading. Only shortly before this, the city council had finally started definitively converting buildings into stone structures. Although attempts had been made after the 1452 fire to have citizens build in stone, Amsterdam was still a wooden city around 1520. It proved difficult to motivate the city's inhabitants to invest in their homes and build in a more durable manner. This changed in 1521. Aided by an imperial decree, building in stone was vigorously implemented. Administrative tools were created by appointing the first municipal building master in 1524,

Image 3 Bird's eye view of Amsterdam, Cornelis Anthonisz, 1538

Amsterdam Museum

by putting the ‘rooimeesters’ – the precursors to today’s building inspectors – under his control in 1528, maintaining ledgers and, in 1531, renewing and clearly expanding the building code. From that point on, the wooden city slowly became one of stone and the houses built from then on can, from time to time, be found during building-historical research, though their facades have undergone massive change.

Can this success story then be attributed to the prescient vision of Amsterdam’s city council? I’m afraid not. Policy without support is a dead end. Amsterdam’s inhabitants must have had their own good reasons for suddenly deciding to invest in stone houses. These reasons were rising population density and population increase. The influx of newcomers to Amsterdam – in 1500 it had 10,000 inhabitants, in 1560 30,000 and in 1600 60,000 – forced every citizen who had even just some of the funds required to respond to these developments. If they had half a chance, they built bigger and taller. The fact that optimising the number of square metres that could be built on a plot in this way was deemed the most beneficial approach, reveals that people’s motives haven’t changed much during the last 500 years.

The city council’s spatial planning policy also reveals the consequences of the huge population increase. Continuous quays were built along the Damrak and the Rokin;⁷ on the Dam and in the surrounding area the city council

Image 4 The Dam around 1570, with the butter and cheese market in the foreground

Collection Atlas Splitgerber, Amsterdam City Archives

purchased homes which it then demolished to make way for trade (Image 4).⁸ Elsewhere in town, measures were introduced to improve traffic flow, and these led to newly laid out streets such as the building of the Rusland in 1537⁹ and the discharge channel between the Oudezijds Voorburgwal, Nes and Amstel being built over in 1550¹⁰ as well as the construction of the Turfmarkt.¹¹ During the first half of the 16th century, the Bethaniënstraat and the Koestraat were built between the Oudezijds Achterburgwal and the town walls¹²; the Barndesteeg, the Oude Nieuwstraat, the Stormsteeg¹³ and the Korte Niezel also date back to this era.¹⁴ At the end of 1550, the Oudezijds Kolk was widened as it was so narrow ships couldn't pass one another, leading to arguments and fights between boatmen. The city council therefore decided to buy a number of warehouses and partly demolish them, then put up new facades. This created the space to widen the Oudezijds Kolk by 40 feet.¹⁵

Changes to the urban fabric also took place along the Nieuwe Zijde during the first half of the 16th century. The Begijnhof expanded in 1511 when a city-owned site was transferred to the Beguinage.¹⁶ A house was demolished on the other side of the Begijnhof in 1549 to widen the Wijde Begijnensloot waterway.¹⁷ In 1500, the street Rosmarijnsteeg had been built between the Nieuwezijds Voorburgwal and Achterburgwal.¹⁸ In 1532, the city purchased a 20-foot wide road from the Sint Luciamonastery. This road was to run through the monastery's courtyard to connect the Sint Luciënsteeg to the Rosmarijnsteeg.¹⁹ Here too, the city council continuously improved infrastructure. The archives reveal regular house purchases.²⁰ Improving public space was obviously a motive but this goal that often resulted in the demolition of homes, was in direct opposition to the increasing demand for housing in the city.²¹

In 1547, a decree was issued that compelled home-owners to install guttering to the rooms they rented out so the inhabitants would no longer be forced to throw their waste water out into the street.²² This indicates that, at the time, spaces that were initially not intended for habitation, such as lofts and storage spaces, were now being rented out as homes. Between 1543 and 1562 the tax register reveals a marked increase in the number of inhabitants of homes in the alleyways on either side of the Nieuwendijk – sometimes as much as a threefold increase!²³ In 1550, it was decided that the yard directly north of the new Grimnessesluice was to be sold 'to increase the number of houses in this city'.²⁴ Two years later, it was examined whether space could be found between sGravenstraet and the Dirk van Hasseltssteeg to build houses there.²⁵ This failed however. In 1564, some of Amsterdam's citizenry offered a *doleantie* or petition to the governess general in Brussels in which they wrote that the price increases were the result of the 'smallness in situ and the narrow

buildings' in the city, as well as due to 'the great crowd of all sorts of people from foreign countries' coming to live here.²⁶ The illegal practice of 'buitentimmeren' – building outside the city walls – rapidly took off: in 1514, there were just 25 illegally built homes; in 1557 there were 416; in 1562, 660 and in 1564, 964 clandestinely erected buildings were counted outside the walls.²⁷ The need for more homes in the city paralleled a need for more public spaces for markets and traffic, as well as the necessity to make room in the city,²⁸ to re-position functions and to banish polluting, nuisance-causing crafts to the outskirts. For the time being, however, the solution continued to be that the city consumed itself until the decision was actually arrived at to create a large-scale expansion.

Given the conditions described, over the course of the 16th century it became increasingly appealing to have your low, wooden house replaced by a smart, timber-framed house with multiple storeys and stone walls. This investment could without doubt be recouped. Year on year, demand for space increased. Try to imagine Amsterdam in 1578: 30,000 inhabitants jammed into a city measuring 80 hectares. A population density of 37,500 people per square kilometre. It's hard to get reliable figures, yet even the city that generally tops the current list of the most densely populated cities in the world – Mumbai, with its 29,650 inhabitants per square kilometre – can't beat Amsterdam in 1578. Some 18.5 hectares of confiscated monastic land was subsequently added to the urban area and the first and second expansions were started in 1585 and 1592. However, the fact that the population doubled in the 20 years that followed after 1578 definitely didn't make matters easier.

It was this city bursting at its seams that consumed its own buildings. Countless points of reference familiar to the inhabitants of Amsterdam of 1500, which they felt intimately connected to, had disappeared entirely 100 years later. Almost nothing was left of the wooden homes hastily erected after 1452. Motivated by city policy and personal financial gain, one citizen after the other switched their old wooden home for a durable house that has proved capable of surviving the centuries. The city 16th-century printer and painter Cornelis Anthonisz lived in was extremely malleable.

Panta rhei

Dear audience, having travelled so far back in time, I now return to our present overly full city. Once again, occupancy levels and population increase are extremely topical issues. The newspapers describe how those in the middle income bracket are experiencing difficulty finding decent accommodation in

Amsterdam. Investors are getting their hands on a growing proportion of Amsterdam's real estate, driving up prices. Time and again, tourism prognoses have to be adjusted upwards. When will the limit be reached? When will the city become saturated? Which solutions are we trying to find, and how do these affect our listed buildings? How malleable is the city today? During the 16th century, Amsterdam consumed itself. In 1613 and 1660, large-scale expansions were the solution to the demand for more space. And even in the late-19th century and into the 20th, expansions offered room for new inhabitants who, besides their numbers, were characterised by the increasing number of square metres they occupied by themselves.

Whereas during the 16th century the city's hardware was swapped, such a development no longer seems possible nowadays. Who can imagine 'Singaporising' the buildings within the Singelgracht, i.e. exchanging them for taller, more modern ones, simply because there is demand and we could increase our profits as a result? Given the era we live in, it is perhaps hopeful that there is no support for large-scale demolition and new construction; this is a different theme entirely though. It does, however, bring me to the *appreciation* we have for our living environment. Under the influence of the Romantic era, we have been burdened, for just over a century or so, with a sentimental love of everything that seems old and even slightly picturesque. Since 1961, this love has even been solidified by an official Listed Buildings Act. Long before then, Amsterdam's cityscape had been praised by famous names such as Joost van den Vondel and Laurens Jansz Spieghel,²⁹ in descriptions of the city and in drawings, paintings and prints. The city's impression of itself was far from static and, over the course of the 17th century, this shifted towards a more cosmopolitan and pluriform entity, with the focus shifting from the old city centre to the Grachtengordel [canal belt].³⁰ However, until the last quarter of the 19th century, no one reflected on whether perhaps part of the city should be *conserved*, even though it was considered picturesque by individuals. The city was and remained a *thing* that could be modified to suit your needs when conditions demanded it. The city as a utilitarian object.

In general, this continued to be the case until well into the 20th century. As my predecessor in this position demonstrated, new architecture, cleaning up decrepit neighbourhoods and creating a new ideal for life dominated the debate on public spaces at the start of the 20th century.³¹ All quite understandable really, as we can scarcely conceive of how run-down parts of the Netherlands looked 100 years ago (Image 5).³²

Image 5 Crowded slum dwellings in de Jordaan, approx. 1913

Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting, Amsterdam City Archives

A movement developed that wished to do away with the past and abolish all the drawbacks associated with tradition: dark, unhygienic houses, the exploitation of the working class, the huge difference between rich and poor and the conceptual vacuum as far as new architecture was concerned. Old and new battled it out in the arena provided by magazines, societies, discussion fora and politics. It was a widely supported, properly thought out, convincing attempt to halt the decline.

Yet, there were also other voices. To properly comprehend how great the contrasts were, it is a good idea to look at what is written in the publication *The Tarnishing of our Country* from 1936. According to Cornelis Veth – cousin of artist and intellectual Jan Veth – the whole New Pragmatism movement of the early 20th century was characterised by a mental vacuum, and was a consequence of the – as Veth stated – ‘soulless cosmopolitanism’ that made the Netherlands ‘a servile state with a negro mentality, Americanism and Bolshevik hatred of tradition’.³³ With their new forms and materials, modern architects’ products were viewed by Veth as characteristic of an exhibitionism, a lack of taste and lack of willpower among the general public. Not a

word about addressing problems in deprived neighbourhoods. To Veth, the 'sect of sun-worshippers and deadly enemies of intimacy', consisting of self-glorifying architects, were lost forever. Ponds and flowerbeds around a modern building? 'Gravy for cold potatoes'. The town hall in Hilversum? Nothing more than an advertising ploy by architect Dudok.³⁴

Veth did however believe in the 'return of reason, contemplation and emotion' and was therefore convinced that the buildings he saw erected 'will be unworthy of the next generation'. In his opinion, an increasing number of signs pointed to humanity's tiring of 'over-civilisation'.

As we know today, Veth was out of luck. Today, almost all of the buildings he railed against are listed. This poses an interesting theoretical problem. According to Leopold von Ranke (1795-1886), the past should not be judged by modern standards. Yet it is hard to avoid this in our dealings with historic buildings, and it is constantly at odds with our desire to protect and preserve certain elements of the past. A past that is an ever-expanding universe³⁵; what was considered void and of no value 30 years ago, is now a listed building.

The underlying motive is always the struggle against change and dilapidation, but we have never found answers to how to best wage this war neither in theory nor in practice.³⁶ In 1849, the English art historian John Ruskin was very sure of his opinion: historic buildings are best left alone. Restoration only leads to destruction of the building and whatever you do, every intervention leads to greater falsification and misery.³⁷ One of the reasons Ruskin is still quoted is because he so radically refused to fight time. Ruskin, born in 1819, was a romantic idealist who preferred to see old buildings left to decay instead of being ruined by contemporary restorations. Of his 39 books and thousands of drawings and watercolours, his *The Seven Lamps of Architecture* from 1849 was the most influential.³⁸ Restoration 'means the most total destruction which a building can suffer: a destruction out of which no remnants can be gathered; a destruction accompanied with false description of the thing destroyed. It is *impossible* to restore anything that has ever been great or beautiful in architecture. [...] Another spirit may be given by another time, and it is then a new building; but the spirit of the dead workman cannot be summoned up, and commanded to direct other hands, and other thoughts.'³⁹

Ruskin was a major influence on the theoretical development of the preservation of historical buildings. But, although his position should be read in the light of the restorations conducted in his era, in practice the theory of doing absolutely nothing in the end leads to the erosion and loss of the building as a whole. Whether this be due to natural corrosion or poor maintenance, silent deterioration or aggressive human activity. Ruskin pointed out that it boils down to the science of history versus preservation. The two are constantly

confused during the current debate, resulting in untenable assumptions and points of departure in theory, and equivocal choices in practice.

The ‘contemporary’ city

The romantic appreciation of buildings from the past has social consequences, namely that these buildings – if they are preserved – have to be useable. In the past, this has led to thousands of restorations in Amsterdam alone. Restoring basically means repairing to an older condition; augmenting what was lost, repairing what is broken. In practice however, this virtually always meant something new being added and the building being modified to meet modern requirements and common perceptions of the past. Buildings outlive their builders, users and the era they were built in. Moreover, they are subject to use, wear and deterioration. If we limit ourselves to listed buildings, every single one is an interpretation of what once was, made by later generations projecting their own ideas onto it.⁴⁰

The suggestive power of historic buildings is such that we can be convinced that we are looking at something real. However, as architectural historian Kees Peeters once formulated it so well: ‘The oldest is the most beautiful if we made it ourselves.’⁴¹ In this respect, we are sometimes terribly deceived. Walking around Amsterdam, it seems as if there is an old building on every corner. If you look more closely, however, it rapidly becomes clear that the corner of the Vijzelgracht and Prinsengracht, the Reestraat/Keizersgracht, the Nieuwe Kerkstraat/Amstel do not date back to a distant past, but are basically the results of the post-war movement that wished to retain the historic cityscape (Image 6).

Nevertheless, the preservation of listed buildings has ensured that large parts of Amsterdam’s city centre dating back to the 17th century or before have been preserved. This is of enormous importance to the academic history of the city. Clearly, those who wish to know how the city was built and used cannot do so without the source material of these old buildings. If the city becomes a mere backdrop, it may perhaps be possible to elicit a sense of history, but what that history actually *meant* can in this case no longer be studied and determined.⁴² The verifiability of the past is encapsulated in its material and written transmittal. In this sense, the past feeds our curiosity and a historic need we believe we can satisfy increasingly well thanks to innovations in research methods and techniques.

Image 6 Reestraat 2/corner Keizersgracht in 1957, 1969 and 1970

Monumenten en Archeologie

This is why it is of crucial importance that we are *able to* know our history – this is the historian in me speaking – that old buildings are conserved in their material state even though they are endangered by multiple external factors. Authenticity should be preserved if it is to stand a chance of survival. But how far are we prepared to go? The influx of tourists brings in cash and has led to the ‘industrialisation’ of heritage.⁴³ Every year, the museums in Amsterdam break their attendance records. This creates increased demand for accommodation, leads to a rise in Airbnb rentals, worsens cycling issues, causes hotels to cease providing sustainable labour to Amsterdam’s inhabitants and leads to nuisance and obstruction. The popularity of Amsterdam’s city centre creates the same danger that existed hundreds of years ago, namely that the city will consume itself and renew; that the heritage industry and tourism will destroy the historic buildings. This creates a single-sided legitimisation of the past:

heritage serves economic interests. Once this happens, the city is basically disconnected from its uniqueness; it becomes a product that meets consumer demand. Its uniqueness starts to serve a globalised economic mechanism and will adapt to meet the needs of visiting Japanese, American or Chinese tourists. In this way, commercial motives infiltrate the heritage value system in the same way nationalist motives did for quite some time during the 19th and 20th centuries.⁴⁴ The global sustainability drive will also have far-reaching consequences for our pool of listed buildings over the coming years. A generic standardisation process will develop that leaves less and less room for uniqueness and identity.

To the shallow visitor and viewer it might not make much difference whether something is 'real' or just 'pretending'. In that sense, I can agree with the decision made 50 years ago to engage in large-scale reconstruction to keep Amsterdam's cityscape intact. However, when it comes to the city's *past* that I – as a historian – am responsible for, the difference between 'real' and 'fake' is of crucial importance. The built city is a first class historic source that initially expresses itself in its material appearance. 'Without "thingness", without materiality, memory is impossible', wrote Hanna Ahrendt, but over the past 20 years we have witnessed a movement that's increasingly heading towards the dissolution of the 'real monument'.⁴⁵ Our understanding of authenticity has become less stable since the *Nara Conference on Authenticity* in 1994. By means of a detour, we are seeing a global heritage movement that shapes and 'improves' to its heart's content. According to Nara, everything is possible as long as the narrative of the 'outstanding values' can be *told* in a believable, truthful manner.

Even the most banal architecture can be transformed into something worth preserving simply because you can tell *stories* about anything. Every protection measure, but also every intervention in a building, can be legitimised in this manner with a narrative – or even multiple narratives. And stories mean identity. The latter term – which is included in the name of my chair – is exceedingly malleable, and we should therefore be careful not to bring about an enormous heritage devaluation by declaring buildings listed. Postmodern relativism; intangible values; anything can become heritage; everything is fluid. If our daily environment is an identity-bestowing entity within which various groups should be able to recognise themselves, while also being a bearer for branding, everything and nothing becomes possible simultaneously. Or as Jukka Jokilehto put it: 'If all values are equal, then there's no real value anymore'.⁴⁶

However, images and narratives are not value-free. This is why, materially speaking, we need history so badly; to allow everyone, today and in the future,

to glean their own stories from the past, time and again. This is why *buildings* are being destroyed in Syria. If the vandals who dynamited the Temple of Baal in Palmyra a couple of months ago had told a different *narrative* about the building (Image 7), their deeds would have been met with, at most, a shrug of the shoulders.

Image 7 The Temple of Baal in Palmyra, Syria that was destroyed in August 2015; photograph taken 3 October 2004

Author's photo

The heritage sector strives to deal with historic buildings in a considered manner. However, it is not enough to merely declare a building listed. There are other interests at play here. Though we take cultural history into account in the wider interaction with our built environment, there are also social-societal, economic and environmental aspects to consider. What function can a building have anyway? The cultural-historical appreciation of the past some-

times stands at loggerheads with the economic valuation of our heritage. A protection policy can only be effective if it is properly embedded, supported – and enforced. How the heritage professional’s tools are shaped and therefore also how the material handing down of historic building substance is arranged are societal choices. The new Environment and Heritage Act is presented as a reduction of overregulation, but basically shifts the burden of preserving cultural heritage onto citizens. A government that sets requirements without backing them up runs the risk of losing support, in spite of the fact that the buildings around us create ties and communality. Willem Frijhoff once stated that identity indicates the relationship between a person, group or country and its environment.⁴⁷ That environment is important, but this doesn’t mean that appreciation for it cannot change. The loss of something unique, that has stood somewhere for a long time, occasions a countermovement. In this sense, the French Revolution, during which old churches and monasteries were demolished, quite unintentionally led to these monumental buildings being appreciated.⁴⁸ This appreciation and the will to preserve also constitute the basis for restoring monuments and shaping them in such a way that no one doubts they belong exactly where they are, and nowhere else. But, to quote Frijhoff again: selecting, moulding and passing on historic buildings is part of a – perhaps subconscious, yet still relevant – memory politics.⁴⁹ The 17th-century canal district is on the world heritage list. Amsterdam profiles itself using this, thereby announcing part of its identity to the world. Not with the Medieval city centre, nor the 19th-century expansions, let alone the post-war expansions. That our 17th-century identity is primarily a 17th century of the rich, of the privileged, of shameless oligarchs who amassed treasures by exploiting others is seldom a topic for discussion. 17th-century heritage is exceptionally elitist in all its tangibility and encompassable individuality. We have scant knowledge of the homes of carpenters or bakers from that era. The 17th-century day labourer, fortune hunter, refugee – they are not visible to us through our 17th-century heritage. The masses have scarcely left a trace in the city. Their homes were unrecognisably transformed or demolished long ago, they led anonymous or sad lives, or ended up on foreign shores working for the Dutch East India Company. Nevertheless, the canals of Amsterdam stand for ‘our’ 17th century. History: the unparalleled filter.

Changeability

We all wage a subconscious ‘battle of the memories’, depending on our own preferences and influences. The extent to which we wish to permit memory

politics into our daily activities shifts. It is nonsense to assume that the pendulum of history has definitely come to rest in our own age. Although we can't imagine them now, the future will once more give rise to initiatives that have far-reaching consequences for the city. Unlike 500 years ago, we now consider what we wish to preserve and redevelop, but our opinions and ambitions are constantly changing. Perhaps there's already a huge elephant in the room: we have democratically decided to cherish our heritage and have set up a great system to do so, yet at the same time this heritage gets in our way. As mentioned above, the legitimisation of this built heritage is increasingly heading towards being economically motivated. Sustainability, innovation and the economy are policy spearheads for the future which could lead to such values becoming predominant, leading us to increasingly divest ourselves of the ballast of history.⁵⁰ Later generations will then, over time, have forgotten the demolished state, just as we cannot remember the city as it was a century ago, and they will assign new appreciation to what their predecessors built.

On the other hand, we could never have imagined 40 years ago what today is classed as listed and therefore protected, including post-war housing developments and blocks of flats. Appreciation of historic buildings has exploded in recent decades. Since 1987, at least 17,000 of these have been added to the national listed buildings' register, and a stunning 36,000 have been added at municipal level.⁵¹ Everything seems to be heritage these days. Pluralisation of listed building values and the immaterialisation of our listed buildings are given as reasons to no longer consider the material object important, while in the meantime to try to protect ever more buildings. The broadening of the heritage debate under the influence of the Belvedere programme has undeniably led to individual listed buildings now being much better strategically embedded into their contexts.⁵² Unfortunately, this has its drawbacks. Do we really need this much heritage?⁵³ And what are the consequences for the material interaction with the tangible listed building? The risk of equalising, thereby devaluing, listed building values en route to yet another, newer listed building and another aspect of our cultural history that hadn't ended up in the official canon of culture preservers hasn't yet been discussed in preservationists circles.

We currently have excellent methods for drawing up cultural-historical valuations,⁵⁴ but adequate building historical value maps that are part of the zoning plan are lacking in most towns and municipalities in the Netherlands. The same applies to heritage above-ground, not acknowledged in the Dutch implementation of the Valetta Treaty. Unlike archaeological finds, disappearing, historically-valuable structural fabric above ground is *not* documented. Erosion is a natural process, and we regularly discover that we are too late.

Too late for lost interiors, timber work, structural elements – too late also for buildings that were, for a long time, not on the heritage professionals’ radar. How would we now view the Maupoleum? Why did Post CS, the post sorting facility at Amsterdam central station, have to be demolished? Who on earth decided to tear down the Wibauthuis (Image 8)? If we want to prevent this sense of regret, we will be forced to make choices about the buildings we wish to conserve for the future (Image 9).

Image 8 The Wibauthuis, demolished in 2007. Shot in 2003

Photo Han van Gool/Monumenten en Archeologie

Image 9 Rokin 99, designed by Mart van Schijndel, 1990

Photo Edwin van Eis, 12 May 2014

Acknowledgements

Dear listeners: For the past 20 years, I have had the good fortune to keep meeting inspirational, passionate and independent thinkers. Basically this means that I have spent two decades among scatterbrains, obsessives and anarchists. This has been a great privilege, and I would therefore like to thank a number of people and institutions. First of all, I would like to thank the Board of the University of Amsterdam for the confidence they have in me and the board of directors and management of the Office for Monuments and Archaeology of the Municipality of Amsterdam for the opportunity they have given me to occupy this chair. I would like to thank Esther Agricola and Lex Bosman in particular. Without them, this chair would never have existed. Naturally, all this did not come about overnight. Over 20 years ago, Ad van Drunen showed me the riches historic buildings hide, that you can make it your profession to study them, and that they never cease to fascinate. Without him, I might never have ended up in this line of work. I would also like to thank Koen Ottenheim, who started my academic career off after I graduated, for his wholehearted, unflagging optimistic support. My colleagues at the Office for Monuments and Archaeology of the Municipality of Amsterdam – of whom there are too many to mention, but the boys in Room 2.1. in particular – who ensured that I have had an inspirational working environment and lovingly made coffee every day for the past 10 years; I hope to have many more marvellous experiences with them in the future.

Parents, dear Tanja, friends, you are never far from my mind, even though I may sometimes lead you to think otherwise. This also applies to my many colleagues in the Netherlands and elsewhere who I encounter in various constellations from KNOB to SBN, from CGB to AHF.⁵⁵ At this juncture, I would like to thank Edwin Orsel, Ronald Stenvert and Dirk de Vries in particular for their years of friendly collaboration, knowing full well that I am short-changing many others by not mentioning them.

Finally, a few words to those I have not had the pleasure of meeting yet, but who, if all goes well, will make a name for themselves over time: the students! Over the coming years, I hope to be able to bridge the gap between academia and working practice, introducing young people to our profession. I wish to demonstrate that if we, as a society, decide to preserve some of the past in our living environment, material appearance should be front and centre to everything. Why do buildings look the way they do? Why were they built at a specific location? I wish to spend the coming five years studying how our historic predecessors constructed Amsterdam, and what we can learn from them for the future. The physical appearance of our built heritage will be my

point of departure in this. The materiality of the built environment, the housing culture, the objects and their tangibility remain the points of departure feeding our field and constituting the core of our efforts. Without physical, historical material it will become virtually impossible for future generations to generate an impression of the past with their own eyes.

Everything around us is an accumulation of hundreds of years of efforts and investment; you can demolish something only once. Demolition is wastage and creates losses on multiple levels. The less material remains, the more tangibility our pasts lose and the higher the level of abstraction our narrative constructions take on. And the latter say more about us and our time than they do about the past we so eagerly wish to become acquainted with.

I have spoken.

Notes

1. This opening refers to the column ‘Monumenten verspillen’, that I wrote for the *Maandblad Amstelodamum* 99 (2012), 145-146.
2. H. de Liagre Böhl, *Amsterdam op de helling. De strijd om stadsvernieuwing*, Amsterdam 2010, 27.
3. J.E. Abrahamse, R. Noyon, *Het oude en het nieuwe bouwen. Amsterdam, de markt en de woningbouw*, Bussum 2007, 84-87.
4. ‘Voorwoord’, in: J. Balk et al., *Mens en monument. 25 jaar Stadsherstel Amsterdam*, Amsterdam 1981, 5.
5. H. Boekwijt, A. Van Drunen, ‘Het middeleeuwse tussenbalkgebint opnieuw beschouwd’, in: *Monumenten en bouwhistorie. Jaarboek Monumentenzorg 1996*, Zwolle/Zeist 1996, 19-28.
6. R. Stenvert, G. van Tussenbroek, *Inleiding in de bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*, 3rd edition, Utrecht 2015. For that unity in a wider context please refer to: A.M. Tung, *Preserving the World’s Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*, New York 2001, 27-28.
7. J.C. Breen, ‘Topographische geschiedenis van den Dam te Amsterdam’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 7 (1909), 99-196, 117-119; P.H.J. van der Laan, R. Bessem, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1551-1565*, Hilversum 2008, 197 and Stadsarchief Amsterdam (hereinafter abbreviated to SAA), Archief van de burgemeesters, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 83v; I.H. van Eeghen, *Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw*, Amsterdam 1941, 209; P.D.J. van Iterson, P.H.J. van der Laan, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1490-1550*. Amsterdam 1986, 36, f. 287; Van Iterson, Van der Laan 1986, 38, f. 291v and SAA, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 20.
8. Breen 1909, 119, 120 and 124; Van Iterson, Van der Laan 1986, 75.
9. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Vervolg van het tweede tijdperk. De ontwikkeling van Amsterdam*, Part 5, Amsterdam z.j., 56-57; A.E. d’Ailly, ‘Het Rusland’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 32 (1935) 49-88.
10. M. Carasso-Kok, C. van Lakerveld, *Tussen Burgwal en Nes. De Amsterdamse Stadsbank van lening anno 1614*, Hilversum 2009, 31; Van Iterson, Van der Laan 1986, 93-94. More on this *spui*: J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Eerste tijdperk. De Amsterdamsche oudheid*, Amsterdam 1879, 190-191.
11. SAA, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), 16v-17, see also P. Scheltema, ‘Het klooster der Nieuwe Nonnen te Amsterdam’, in: P. Scheltema, *Aemstel’s Oudheid of gedenkwaardigheden van Amsterdam*, Amsterdam 1885, 1-12, 9.
12. Van Iterson, Van der Laan 1986, 34-35.
13. Van der Laan, Bessem 2008, 64.
14. Van Iterson, Van der Laan 1986, 114-115; Van der Laan, Bessem 2008, 60 and 102.
15. W.H.M. de Fremery, ‘De opkomst der Amsterdamsche haven’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 22 (1925), 23-110, 49; Van Iterson, Van der Laan 1986, 117; Van Der Laan, Bessem 2008, 17-18.

16. J. Wagenaar, *Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, scholen, schutterye, gilden en regeeringe*, tweede stuk, Amsterdam 1765, 368; Van Eeghen 1941, 319.
17. SAA, 5023, inv. no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 15v. As late as 1564, part of a yard owned by the city was transferred to the Begijnhof in order to fill in the courtyard on the south-western side. This narrowed the channel of the Nieuwezijds Voorburgwal. SAA, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 100v/101. This may have been connected to the measurements and lining-out carried out by the building workshop master, the city's master carpenter and the master bricklayer in 1561 'behind and over the Begijnhof, from the southern outer perimeter' north. SAA, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 89.
18. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Derde deel*, Amsterdam 1881, 240-241; SAA, 5023, inv.no. 1 (Groot Memoriaal 1), fol. 304v.
19. Van Eeghen 1941, 157 and 167.
20. See, for instance SAA, 5023, inv. no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 32-34, with the purchase of houses on the Nieuwezijds Dwarsstraat, the Appelmarkt, the Plaats and fol. 42 concerning part of a house near the Haarlemmerpoort.
21. For example, on 26 January 1548. SAA, 5023, inv.no. 2 (Groot Memoriaal 2), fol. 10v.
22. C. Lesger, *Huur en conjunctuur. De woningmarkt in Amsterdam, 1550-1850*, Amsterdam 1986; 34; Joh. C. Breen, 'De verordeningen op het bouwen te Amsterdam, vóór de negentiende eeuw', in: *Jaarboek Amstelodamum* 6 (1908), 109-148, 123.
23. J.W. Verhey, 'Warmoesstraat, Nieuwendijk en Damrak in het midden van de zestiende eeuw', in: M. Jonker, L. Noordegraaf, M. Wagenaar (ed.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedenbouwkundige geschiedenis van Amsterdam*, Amsterdam 1984, 63-87, 78.
24. 'tot vermeerderinge van den huijsen binnen deser stede'. Van Iterson, Van der Laan 1986, 94. In 1557, another yard near the sluice was designated for homes. Van der Laan, Bessem 2008, 163.
25. Van der Laan, Bessem 2008, 43-44.
26. 'cleijnheijt der plaetsen ende nauwe betimmeringe' [due to] 'die groete menichte van alderleije sorte van volcke, uijt vreemde landen'. Quoted by Lesger 1986, 42.
27. J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*. Part Four, Amsterdam 1884, 487; J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*. First part. 1512-1611. Rijks Geschiedkundige Publicatiën 69. 's-Gravenhage 1929, xxv.
28. Van Iterson, Van der Laan 1986, 101.
29. Compare A.J. Gelderblom (sam.), *'k Wil rijmen wat ik bouw. Twee eeuwen topografische poëzie*, Amsterdam 1994, 9-11.
30. G.H. Janssen, *Nieuw Amsterdam*, Amsterdam 2014, 10. See http://oratiereeks.nl/upload/pdf/PDF-2082weboratie_Janssen_-_DEF.pdf [22 September 2015].
31. V. van Rossem, *Stedenschennis. Stedenbouwkundige dwalingen*, Amsterdam 2014.
32. A. van der Woud, *Koninkrijk van sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw*, Amsterdam 2010.

33. 'een wingewest van negermentaliteit, Amerikanisme en bolsjewistische traditiehaat'. Cornelis Veth, 'Aan het gezond verstand', in: C. Veth, J.A.C. Tillema, J. Jans, *De ontluistering van ons land*, The Hague [1936], 5-23, 6-7.
34. Idem, 9, 12 and 18.
35. Compare M. Halbertsma, M. Kuipers, *Het erfgoeduniversum: Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed*, Bussum 2014.
36. Compare A. de Vries, 'Ruïnes in de literatuur', in: A.G. Schulte (red.), *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, 72-85.
37. W. Denslagen, *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg*, Amsterdam 2004, 118. Compare W. Kemp, *John Ruskin (1819-1900). Leben und Werk*, Frankfurt am Main 1987.
38. W.F. Denslagen, *Omstreden herstel. Kritiek op het restaureren van monumenten. Een thema uit de architectuurgeschiedenis van Engeland, Frankrijk, Duitsland en Nederland (1779-1953)*, 's-Gravenhage 1987, 48-49.
39. J. Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture*, London 1903, 242.
40. Compare A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratie-architect*, Zwolle 1995. See also R. van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: R. van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*, Amsterdam 2005, 1-28, 5.
41. 'Het oudste is het mooiste als wij het zelf gemaakt hebben.' C. Peeters, 'Een oud verlangen naar het nieuwe', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1991*, Zwolle/Zeist 1991, 8-25, 15.
42. Compare D.J. de Vries, *Verbrokkeld verleden*, Leiden 2001, 4.
43. M. Glendinning, *The Conservation Movement. A History of Architectural Preservation*, Abingdon 2013, 420.
44. Glendinning 2013, 420.
45. Glendinning 2013, 423 and 429. With thanks to Leo Hendriks and Jan van der Hoeve.
46. Quoted by Glendinning 2013, 424.
47. W. Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving*, Nijmegen 2011, 33.
48. Compare P. den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de mémoire'', in: Van der Laarse 2005, 40-58, 44.
49. Frijhoff 2011, 41.
50. Frijhoff 2011, 21.
51. Peiljaar 2007. *Erfgoedbalans 2009. Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland*, Amersfoort 2009, 59.
52. Stuurgroep Cultuur en Ruimte, *Karakterschetsen. Kennisagenda Erfgoed en Ruimte*, Amersfoort 2014.
53. Compare P. Meurs, 'Vormgeven aan de herinnering. Restauratie en bewaarzucht', in: *de Architect* (1992) 5, 52-59.
54. *Guidelines for Building Archeological Research. The interpretation and analysis of cultural-historical heritage*. Government Buildings Agency and The Netherlands Cultural Heritage Agency, The Hague 2009.
55. Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, Stichting Bouwhistorie Nederland, Convent van gemeentelijke bouwhistorici, Arbeitskreis für Hausforschung.